

**Baltu vardyno tyrimai
Europos onomastikos kontekste**

**Baltu īpašvārdu pētījumi
Eiropas onomastikas kontekstā**

**Research on Baltic proper names
in the context of European onomastics**

DIEGO ARDOINO

University of Pisa
dardoino@hotmail.com

The Bavarian Geographer and the Old Prussians

It is a widespread opinion in literature that the ethnonim “Prussians” is first encountered as the form *Bruzi* in a short manuscript written in Latin discovered in the late XVIII century (*codex Clm 560*) and conserved in the Bavarian State Library (*Bayerischen Staatsbibliothek München*).

The manuscript is known as the *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* and consists of a list of 58 tribes located in Central and Eastern Europe. His unknown author by the end of the XVIII century was referred to as *Géographe de Bavière*.

The *codex* is traditionally dated back to the IX century, nevertheless an accurate codicological and palaeographical study of the original text and his context shows that the *Descriptio civitatum* is actually a “trace” and it has been inserted in the manuscript undoubtedly at a *later* date.

Moreover a thorough philological examination of the latin text points out that it is by no means certain that the ethnonym “Bruzi” refers to the Old Prussians.

LAIMUTE BALODE

LU Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Helsinki Universitāte
laimute.balode@helsinki.fi

Latvijas pilsētu nosaukumi (apkopojuma mēģinājums)

Mūsdienā Latvijā ir 76 pilsētas – gan ap 800 gadus vecas (pilsētiesības piešķirtas Rīgai 1225. g., Valmierai un Cēsīm – 1323. g.), gan dažus gadu desmitus vecas (Salaspils – pilsētiesības kopš 1993. g., Lielvārde – kopš 1992. g.). Arī to nosaukumi ir dažāda vecuma, nereti vairākkārt mainīti, piemēram: *Dünaburg – Борисоглебск – Двинск – Daugavpils*. Šis ir mēģinājums apkopot pilsētvārdus gan no cilmes, gan pirmatnējās semantikas, gan derivācijas viedokļa.

Tikai samērā jaunu nosaukumu cilme jautājumus nerada (*Jūrmala, Saulkrasti, Pļaviņas*), turpretī seno nosaukumu cilme vienmēr ir lielākā vai mazākā mērā hipotētiska, kad ir iespējami vairāki cilmes skaidrojumi (*Rīga, Jelgava, Kuldīga, Lielvārde* u.c.).

Vairums mūsdienā Latvijas pilsētu nosaukumu varētu tikt uzskatīti par latviskas/baltiskas vai, neprecizējot, indoeiropiskas cilmes vārdiem, piemēram: *Aknīste, Alūksne, Baldone, Dobeles*.

Daži pilsētvārdi, lielākoties Latvijas dienviddaļā, varētu būtu uzskatāmi par lietuviešu cilmes vārdiem: *Auce* (?), *Piltene, Subate* (ģenētiski slāvisms, kas ienācis caur lietuviešu valodu). Vairāki nosaukumi tiek uzskatīti par kuršu cilmes vietvārdiem: *Durbe, Grobiņa, Kuldīga < Kuldīga, Sabile, Stende, Talsi* (?).

Somugru cilmes vārdu starp pilsētnosaukumiem nav daudz, dažiem nosaukumiem somugriskā cilme ir hipotētiska: *Ainaži, Limbaži, Vangaži* (ar formantu *-aži*), *Ikšķile, Matkule* (kompozīti, kur otrais komponents – somugru leksēma 'ciems'), *Jelgava* (?), *Rūjiena, Valka* (?), *Kuldīga* (?) /pēc citas hipotēzes – kursisms/, *Viļaka* (?). Daži nosaukumi ir veidojušies no vācu cilmes antroponīmiem: *Ape* < bij. muižas vārda *Hoppenhof* vai *Hopfenhof* < vācu uzv. *Hoppe*; *Brocēni* < vācu uzv. *Broce* (*Brotze*) (?); *Līvāni* < *Livenhof* vai *Lievenhof* < vācu uzv. *Lieven* vai *Liewen* (?); *Staicele* (?), *Strenči* (?). Kā iespējamo aizguvumu no zviedru valodas K. Karulis ir minējis hipotētisko *Lielvārdes* vārdu, par kura cilmi izteiktas arī citas hipotēzes. No cilmes viedokļa dažus šīs grupas toponīmus varētu dēvēt par hibrīdnosaukumiem: *Mazsalaca, Salacgrīva*.

Tomēr daudzu Latvijas pilsētnosaukumu izcelsme joprojām ir neskaidra: *Cēsis, Cesvaine, Ilūkste, Kandava, Krāslava, Sigulda* u.c.

No motivācijas viedokļa daudzu pilsētu nosaukumi ir radušies no hidronīmiem, galvenokārt upju, retāk ezeru vārdiem: *Aizkraukle, Balvi, Daugavpils, Ilūkste, Līgatne, Mazsalaca, Ogre, Olaine, Rāzna, Rūjiena, Salacgrīva, Sece, Talsi* (?), *Ventspils, Viesīte, Viļaka*. Samērā nedaudz ir personvārdu motivētu oikonīmu: *Ape, Brocēni* (?), *Jēkabpils, Līvāni, Pāvilosta, Staicele* (?), *Strenči* (?), *Valdemārpils, Valmiera*.

No darināšanas viedokļa Latvijas pilsētu nosaukumi galvenokārt ir vienas saknes vārdi. Saliktoņu otrais komponents – nomenklatūras vārdi *-pils, -osta, -mala, -krasts*: *Daugavpils, Jēkabpils, Valdemārpils, Ventspils, Pāvilosta, Jūrmala, Saulkrasti*, iespējami kompozīti ir arī *Alsunga* (?), *Lielvārde* (?). Visizplatītākā ir sufiksālā derivācija: trīs pilsētvārdi darināti ar izskaņu *-ava* (*Ārlava, Kandava, Kārsava*), *-āni* (*Līvāni, Varakļāni, Viļāni*), *-ene* (*Gulbene, Piltene, Smiltene*). Citas izskaņas sastopamas retāk: *-aine* (*Cesvaine, Olaine*), *-ona/-one* (*Madona, Baldone*), *-āja* (*Liepāja*), *-ēni* (*Brocēni*), *-iņas* (*Pļaviņas*), *-iena* (*Rūjiena*). No prefiksālajiem derivātiem varētu minēt vienīgi: *Aizkraukle, Aizpute, Priekule* (??).

Daudzskaitlinieku un vienskaitlinieku attiecība ir 14 pret 62. Salīdzinot ar citiem Latvijas oikonīmiem (mājavārdiem, ciemu nosaukumiem), šāds vienskaitlinieku pārsvars ir savdabīgs.

Literatūra

Balode, Laimute, Bušs, Ojārs. *No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca*. (kopā ar literatūru) (izdevniecībā).

PAULS BALODIS

LU Latviešu valodas institūts
pauls.balodis@gmail.com

Unikālie latviešu valodas salikteņuzvārdi

Turpinot latviešu antroponimikona pētījumus, kopumā analizēti 3800 atšķirīgu uzvārdu, kas darināti uz latviešu valodas bāzes, salīdzinot /sastatot tos ar tuvējo kaimiņtautu – igauņu, somu, lietuviešu, krievu, poļu, vācu – attiecīgas semantikas uzvārdiem (ap 10 000 uzvārdu). Starp tiem ir samērā liels skaits unikālu uzvārdu: par tādiem tiek dēvēti uzvārdi, kuru semantiskos analogus neizdevās atrast citās salīdzināmajās valodās (parasti to frekvence ir zema). Referātā galvenā uzmanība veltīta salikteņuzvārdiem, to analizē ievērojot dalījumu pirmatnīgās jeb etimoloģiskās semantikas grupās.

Ir pieņemts uzskatīt, ka salikteņuzvārdi latviešu valodā bijuši kalkēti no vācu valodas, to rāda arī daudzi piemēru pāri: *Baltgalvis* – *Weißkopf*, *Weisshaupt*, *Apiņkalns* – *Hopfenberg(er)*. Tomēr kalkēšanas varbūtībai bieži pretī runā fakts, ka daudzi latviešu salikteņuzvārdi ir fiksēti tikai latviešu valodā – vācu valodā tādi nemaz nav reģistrēti (un arī otrādi).

Latviešu valodā ir daudz salikteņu – cilvēka ārienes motivētu uzvārdu. Vairākās valodās ir sastopami uzvārdi ar nozīmi ‘melnbārdis’, ‘baltbārdis’, ‘sarkanbārdis’, ‘sirmbārdis’, tomēr tikai latviešu valodā izdevās konstatēt šādas semantikas personvārdus: *Biezbārdis* (6) /uzvārdu biežums – pēc Staltmane 1981/, *Mežabārdis* (1), *Svinabārdis* (1) u. c. Iespējams, cilvēka acu motivēti šādi reti uzvārdi: *Ilgacis* (2), *Zaļacis* (1), Latgalē arī *Leikacs* ‘līkacis’, *Pūgacs* ‘kam acis kā pogas’. Nereti uzvārdos tiek raksturotas cilvēka ausis: *Līkausis* (1), *Stāvausis* (1), *Villausis* (1). Leksēma *galva* ir ietverta uzvārdos, kas visdrīzāk raksturo nevis cilvēka ārējo izskatu, bet gan prāta spējas vai uzvedību: *Dzelzgalva* (1), *Lāčgalvis* (1), *Grozgalvis* (1), *Pušgalvis* (1). Arī tādu unikālu uzv. kā *Platpieris* (1), *Lielmutis* (1) frekvence ir ļoti zema. Bieži uzvārdos tiek minētas *kājas*: *Lāčkājis*, *Plikkājis*, *Salmkājis*. Tikai latviešiem ir pazīstami tādi cilvēka augumu raksturojoši uzvārdi kā *Gargurnis* (6), *Vecvēderiņš* (1), *Baltpurniņš* (1). Lielākoties to pamatā ir iesaukas. Acīmredzot ar pejoratīvu semantiku saistīti tādi cilvēka dabu raksturojoši uzvārdi kā *Augstpūtis*, *Ceplarušķis* (profesija?).

Uz profesiju norāda salikteņuzvārdi *Smilšarājs*, *Griķumalējs*, *Vārtukapteinis*. Nevienam no šiem piemēriem nav analogas semantikas kompozītu sastatāmajās valodās. Daļa no šiem uzvārdiem noteikti ir radušies no oikonīmiem, resp., no mājvārdiem. Daudzos gadījumos ar attiecīgiem mājvārdiem ir saistīti arī faunas etimona uzvārdi: *Lielbriedis*, *Bišulācis*, *Mežzaķis*.

Vēl lielāks skaits unikālu salikteņuzvārdu ir starp floras semantikas personvārdiem (daži no tiem Latvijā nemaz nav tik reti): *Dārzābele* (2), *Jaunbērziņš* (8), *Krūmiņliepa* (3), *Kalnozols* (7). Vislielāko grupu veido fiziogēogrāfiskās semantikas uzvārdi (kas skaidri radušies no attiecīgiem vietvārdiem – kalnu nosaukumiem vai mājvārdiem): *Ābeļkalns* (1), *Dzintarkalns* (1). Starp uzvārdu motivētājvārdiem visai bieži sastopami dažādu konkrētu priekšmetu – apģērbu (*Jaunpoga*, *Lielcepure*), trauku (*Caurkubuls*), darbarīku (*Malkcīrtis*, *Mazcīrtis*) nosaukumi.

Mūsdienu latviešu valodas antroponimiskajā sistēmā ir unikāli uzvārdi, kas darināti no īpašvārdiem – citiem personvārdiem: *Jurjānis*, *Mārtiņjēkabs*, kā arī no Latvijas vietvārdiem: *Daugavbērziņš*, *Ventaskrasts*.

Atsevišķi varētu minēt latviešu uzvārdus, kas ir hibrīdsalikteņi, resp., viens komponents ir vācisks, otrs – latvisks: *Eizen-graudiņš*, *Siliņ-šmits*, *Maz-bušs*, *Kalna-bergs*, kas ir unikāli darinājumi, sastopami tikai latviešu antroponimikonā.

HARALD BICHLMEIER

Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg
Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig
harald.bichlmeier@fau.de

„Alteuropäisch“ oder einzelsprachlich? Einige Problemfälle

Seit Hans Krahes Forschungen der 1940er bis 1960er Jahre wird von vielen Forschern davon ausgegangen, dass es in (Mittel-)Europa eine indogermanisch-voreinzelsprachliche Schicht von Gewässernamen gab, also eine Schicht, deren Namen sich nicht aus den bezeugten Einzelsprachen heraus erklären lässt. Diese Schicht ist zwangsläufig etwas diffus. Sie kann nur in Abgrenzung zu den Einzelsprachen und durch Unterschiede zu diesen definiert werden. Weiterhin ist unklar, ob es sich um eine (weitgehend) einheitliche Sprache oder um mehrere Sprachen handelt.

Es handelt sich um eine Schicht, die offensichtlich durch folgende Merkmale charakterisiert ist: uridg. *o > *a, uridg. *D^h > *D, Kentum-Charakter. Weiteres ist unklar.

Aus den Untersuchungen ergibt sich weiter, dass es sich bei dieser Sprachschicht nicht um den direkten Vorläufer der später dort bezeugten Sprachen Keltisch, Germanisch, Italisch handelt. Eine gewisse Nähe ergibt sich aufgrund der genannten phonologischen Merkmale zu einem archaischen Baltisch-Slawischen, das noch nicht die dort ohnehin nicht konsequent durchgeführte Satemisierung zeigt. Alternativ mag es sich bei den nichtsatemisierten Formen des Baltischen und Slawischen um Elemente aus diesem Substrat handeln, dem eben auch die ‚alteuropäischen‘ Gewässernamen entstammen.

Grundsätzlich sollte, wie eingangs angedeutet, eine Zuordnung von Gewässernamen zur ‚alteuropäischen‘ Schicht nur erfolgen, wenn eine einzelsprachliche Erklärung nicht möglich ist. Es zeichnen sich nun neue Möglichkeiten der Zuschreibung von einzelnen Namen und teilweise auch ganzen Gruppen von Namen ab. Diese führen dazu, dass nicht mehr notwendig alle Namen eines etymologischen Nestes derselben Sprachschicht zugeschrieben werden können: So muss man nun (was Keltologen schon längst tun) Gewässernamen wie *Isara* > *Isar*, **Isana* → ON *Isny*, *Isala* > *Isel* etc. eindeutig einer keltischen Gewässernamenschicht zuschreiben, während damit verwandtes gr. *Aisaros* > ital. *Esaro*, thrak.(?) *Istros* ‚Donau‘, lit. *Eišra*, lett. *Istra* weiterhin auch einer voreinzelsprachlichen Schicht zugehören können.

Vergleichbares gilt für Gewässernamen, die ein Element spätidg./nachuridg. **am-* enthalten, das in der Forschung entweder einer Wurzel der Bedeutung ‚gießen, begießen‘ oder der Bedeutung ‚anfassen, bedrängen‘ → ‚schwören‘ zugeordnet werden. Letztere Auffassung ist wohl zu verwerfen, da sie semantisch schwierig ist. Die zahlreichen auf einem germanischen Element **am-* aufbauenden Gewässernamen sind wohl durchweg der Wurzel der Bedeutung ‚gießen‘ zuzuordnen. Eine voreinzelsprachliche Schicht solcher Namen mag es geben, in Mitteleuropa ist sie aber nicht nachweisbar, da alle derartigen Namen keltisch oder germanisch sein können.

So zeigt sich, dass viele Zuordnungen in ihrer einstigen vermeintlichen Eindeutigkeit nicht mehr aufrecht erhalten werden können. Vielmehr wird man immer öfter feststellen müssen, dass mehrere Möglichkeiten in Frage kommen, und oft keine definitive Entscheidung möglich ist. Dass eine vorkeltische/vorgermanische/vorbaltische, aber indogermanische Sprachschicht vorhanden war, in der Gewässernamen geprägt wurden, steht außer Zweifel, sie war aber sicher nicht so umfangreich, wie in den letzten Jahrzehnten meist angenommen worden ist.

LAIMUTIS BILKIS

Lietuvių kalbos institutas
laibil@lki.lt

Dėl kai kurių liet. pavardžių kilmės

Neseniai Lietuvių kalbos institute sukurta *Lietuvių pavardžių duomenų bazė* (<http://pavardes.lki.lt>), kurios pagrindas – dvitomis *Lietuvių pavardžių žodynas*. Tvarkant bazę kilo naujų minčių dėl kai kurių pavardžių kilmės, todėl jų straipsniuose pateikta papildomų pastabų (pradedamų ženklų ◆). Pastabos daugiausiai susijusios su trimis LPŽ kilmės aiškinimo atvejais.

- LPŽ nėra jokių kilmės komentarų ar parašyta, kad kilmė neaiški. Pavyzdžiui:
 - SŪSTUMAS Pn 3.
 - ◆ Galbūt sietina su liet. *sustūmti* (*sustumia*, *sustuma*), plg. *sustūmtas* ‘apie prastą, menkos išvaizdos žmogų’ Ėr.
 - ŠEĖPLIS Pšl.
 - ◆ Gali būti priesagos *-lis* vedinys iš liet. *šeĖpti* ‘darytis prie nagų šerpetoms; darytis ant kūno šerpetoms, skirsti odai, gleivinei; brigzti, driksti’ Pš.
 - UKTVERIS (t. *Ūktveris*) End 3, Vvr 7 (10) – žr. *Ūktveris*.
ŪKTVERIS Kl 3. Plg. *Uktveris* (žr.). Kilmė neaiški.
 - ◆ Iš liet. (žem.) *ūktveris* ‘ūkio pagrindinis darbininkas; ūkio prižiūrėtojas, prievaizdas; geras, pavyzdingas ūkininkas; šeimininkas’.
- LPŽ siejama su kitų kalbų avd. Pavyzdžiui:
 - SUĹČIUS Vrn (at.). Plg. (?) *šulčius* (žr.).
 - ◆ Veikiau iš liet. *sulčius* ‘kas pernelyg taupus, šykštus’.
 - TĪKNIUS Grz 5, Jnš 3, Kn 2, Krš, Pp, Pš (žm. vad. *Tīknis*) (13). Kilmė ne visai aiški. Plg. brus. *Тухно* : *Тухон* (M. Бирыла, 1966, c. 161), lenk. *Tychno* (SSNO V 500).
 - ◆ Greičiausiai iš liet. *tīknis* ‘kas iš kitų vis tykoja, šykštuolis, gobšuolis’ Brž, Ppl. Z. Zinkevičiaus (2008, 422) laikomas dariniu iš rytų slavų *Tichonas*.
 - TĪLINGA Gdr, Mlt 4; TĪLINGA Tj (at.); TILINGA Trak 2 (of. *Tilingo*, *Tylingo*), V (of. *Tylingo*) (9). Kilmė ne visai aiški. Greičiausiai germaniška pvd., plg. vok. *Tilling(er)* (J. Brechenmacher, 1960, p. 315), *Tiling* (M. Gottschald, 1954, p. 232).
 - ◆ Labiau tikėtina, kad yra lietuviškos kilmės, kilusi iš liet. *tilingúoti* ‘linguoti’ Gdr. Z. Zinkevičiaus (2008, 108, 149, 252) laikomas dvikamieniu.
 - TRĪZINAS Plv. Plg. rus. *Тризуна* (fem.) (CAMC IV 414).
 - ◆ Gali būti susijusi su liet. *trīzius* ‘kas viduriuoja; kuris karštakošis, nepastovus, nerimtas’ Kdl.
 - ŪRTAS Ant. Plg. (?) vok. *Ort*, *Ordt*, *Orth*, *Ohrt* (M. Gottschald, 1954, p. 456).
 - ◆ Ryšys su vok. avd. labai abejotinas dėl žodžių pradžios fonetinio skirtumo. Greičiausiai sietinas su liet. (slavizmu?) *ūrtais* ‘greitai, sparčiai, galvotrūkčiais, strimagalvais’ Ds, Ktk, Sb, *ūrto* ‘greitai, sparčiai’ Ut, *urtūs* ‘smarkus, guvus, energingas’.
 - ŪŠPURAS Žml. Plg. *Ūšparas* (žr.).
 - ◆ Gali būti iš **Ūžpuras*, kuris semantinis vertinys (hibridas) iš lat. avd. *Aizpurs* (LAG 209, 280), plg. lat. *aizpur(v)e* ‘užpelkis’ (LVV I 45). Z. Zinkevičiaus (2008, 255) laikomas dvikamieniu.

3. LPŽ siejama su liet. bendriniais žodžiais. Pavyzdžiui:

ŠVĒŽAS Akm 9, Krp, Stč (11). Greičiausiai iš *švāžas* (žr.).

- ◆ Veikiau iš liet. (žem.) *švēžti* (*švēža*, *švēžia*) 'darytis nešvariam, skresti; darytis netvarkingam, apsileidusiam'.

TRAPSÀ Ign. Galbūt iš *Trapša* (žr.).

- ◆ Greičiau tarminė forma iš **Trepšà*, kuri iš liet. *trepšà* 'kas daug trepsi vietoje, nieko greitai nepadaro, lėtadarbis' Ml.

TŪMPA Grl 3, Kn 3, Pgg, Vv (8). Kilmė ne visai aiški. Galbūt *tump-* yra iš *tamp-*, tuomet plg. *Tampáuskas* (žr.).

- ◆ Greičiausiai iš liet. *tuñpinti*, *tùmpinti* 'eiti dideliais žingsniais, žirglioti' Jrb, *tùmpa* 'kas tingiai, nerangiai vaikščioja, žirgla' Jrb, Lkš.

VERŠEKŪS Ign, Švnč, Švnčl (3). Galbūt iš liet. *veršiakŷs* 'gruzdas' (DLKŽ).

- ◆ Gali būti kilusios iš liet. *veršiākis*, *veršiakŷs* 'kas didelėmis išverstomis akimis' Vžns, Ds.

Nauji pavardžių tyrimai skatina toliau plėsti duomenų bazėje esančių pavardžių kilmės aprašus.

GRASILDA BLAŽIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
grasilda.blaziene@lki.lt

Prūsiškų toponimų darybos aspektai

Tiksliai nėra žinoma, kada radosi prūsiški onimai apskritai, yra tik žinoma, kada jie buvo svetimų rankų užrašyti, todėl tais užrašymais ir tegalima remtis.

Nagrinėjant prūsiškų toponimų darybą reikėtų prisiminti garsiojo vokiečių filologo ir lingvisto Jakobo Grimmo žodžius, pasakytus 1826 metais ir susietus su vokiškų tikrinių vardų daryba: Vėlesnio laikotarpio kalbos kryptis yra akivaizdi: atsisakyti vedinių ir juos pakeisti dūriniais (vok. Es ist unverkennbare Richtung der späteren Sprache, die Ableitungen aufzugeben und durch die Kompositionen zu ersetzen.).

Sufiksacija yra vienas iš pačių archajiškiausių ir lietuvių toponimų atsiradimo būdų (Bilkis 2008: 31, plg. Vanagas 1970: 278–279). Vytautas Mažiulis (2004: 25) sufiksaciją yra įvardijęs kaip seną įvairių epochų apeliatyvų darybos tipą, aptardamas prūsiškų bendrinių žodžių darybą. Tą patį, nagrinėdamas germaniškus toponimus, ne kartą yra pabrėžęs ir garsus vokiečių onomastas Jürgenas Udophas.

Pranešime kaip prūsiško darybos modelio pavyzdys bus apžvelgti XIII amžiaus Sembos toponimai. Jų įvairiuose istorijos šaltiniuose užfiksuota per 80. Daugiausia randama 1258 metų dokumente, kuriuo Semba ir Aistmarių nerija padalijama į tris dalis. Sembos vyskupas Heinrichas pasirenka tą dalį, kurioje yra Kvedenava (1258 *Quedenow*, *Qvedemnowe*, **Kvēden-av*-, vok. *Quednau*). Dokumente užfiksuota per 40 Sembos toponimų, visi priesaginiai vediniai, išskyrus *Kaymelabegowe* (SUB 28), vėliau *Labiau*, *Labguva*. Priedant prie pr. vv. *Labegowe*, *Labegowe moter* apeliatyvą pr. *caymis* 'kaimas', veikiausiai norėta apibūdinti vietovės statusą. Beje, nekyla jokių abejonių, kad šiame dokumente užfiksuoti galbūt pr. apeliatyvai *moter*, *polca* ir neabejotinai pr. *caymis*. Priesaginių vedinių darybos pagrindas yra asmenvardžiai, pvz.: 1261 *Gierstenis* (PUB I, 2 125), pr. **Girst-ein-īs*, sietinas su pr. avd. *Girste*; apeliatyvai 1258 *Leydene* (SUB 27), pr. **Leid-en-* iš pr. *laydis* 'molis'. XIII amžiuje užfiksuoti 3 sudurtiniai oikonimai. Tai 1258 *Windekaymen* (Gerullis 1922: 202), kurio pirmasis sandas nėra aiškus, o antrasis sietinas su jau minėtu pr. *caymis*; 1261 *Sausilas*, *Sansilas* (PUB I, 2 212), pr. **Saus-silas*, kurio pirmasis dėmuo sietinas su pr. **sausā* 'sausas', o antrasis su pr. *sylo* 'šilas'; 1291 *de Autekaym* (OF 103 90v), pr. **Aucta-kaim-* sietinas su pr. **aukta-* aukštas ir pr. *caymis*. 1383 metais gyvenvietė pradedama vadinti kitu pr. vardu *Wissekawten* (SUB 243) iki 1423 metų pramaišiui su *Autekaym* (OF 103 86r)

Vokiečių onomastikos pirmeivis Ernstas Förstemannas 1863 metais buvo pabrėžęs, kad lietuvių kalba (omenyje buvo turima veikiausiai ir prūsų kalba) geneologiškai artimiausia germanų kalboms. Darytina išvada, kad abiejų kalbų seniausių toponimų darybos modeliai yra panašūs ir prie dūrinių ar sudėtinių toponimų buvo prieita kur kas vėliau.

Taigi, sukaupus tikrai gausią empirinę medžiagą, atsižvelgiant į krašto istorijos, archeologijos, geografijos ir žemės našumo faktus, galima imtis ir kitų pr. toponimikos tyrimų aspektų, pirmiausia darybos, nes šie tyrimai dar nėra iš esmės aptarti ir apibendrinti.

ŽANNA BORMANE

Baltijas Starptautiskā akadēmija
zanna_bormane@yahoo.de

Rīga kā Eiropas kultūras galvaspilsēta latviešu un vācu preses īpašvārdos: sastatāmais aspekts

2014. gadā Rīga kļuvusi par Eiropas kultūras galvaspilsētu. Par daudzveidīgajiem kultūras pasākumiem *Rīga 2014* ietvaros daudz ziņojusi gan Latvijas prese, gan ārzemju mediji. Informējot par notikumiem un pasākumiem, attiecīgajos rakstos tika izmantoti dažādi īpašvārdi. Referātā tiek aplūkots, kādus Rīgas kā Eiropas kultūras galvaspilsētas tēlus veidoja īpašvārdi latviešu un vācu medijos, kas tajos ir kopīgs un īpatnējs. Valodnieku starpā nav vienota uzskata par to, vai īpašvārdiem ir leksiskā nozīme. Taču var apgalvot, ka īpašvārdā iekļauti 3 informācijas tipi: valodas informācija, runas informācija un enciklopēdiskā informācija. Īpašvārda semantikas vispastāvīgākā daļa ir valodas informācija (fonētiskās un gramatiskās īpašvārda īpašības, īpašvārda iekšējā forma, etimoloģiskā nozīme un piederība noteiktai valodai). Runas informācija realizē īpašvārda saistību ar objektu un parāda runātāja attieksmi pret objektu. Enciklopēdiskā informācija ir zināšanu kopums par objektu, kas ir pieejams katram valodas kolektīva loceklim. Pēdējie divi informācijas tipi saistās ar tā sauktajām fona zināšanām (*background knowledge*), kas piemīt noteiktā valodas kolektīva pārstāvjiem. Līdz ar to īpašvārdi akumulē nacionālo specifiku un ir aktuāli sastatāmajos pētījumos kā lingvistiskās pasaules ainas atspoguļojums.

OJĀRS BUŠS

LU Latviešu valodas institūts
ojaars@lycos.com

Dažu Latvijas pilsētu nosaukumu etimoloģijas meklējumi (Lielvārde, Skrunda, Seda)

Lielvārde. Nosaukuma variants *Lenewarde* pirmoreiz minēts jau 1201. g., tas atbilst vēl 20. gs. lietotajam vāciskajam *Lennewarden*. Jānis Endzelīns formulējis hipotēzi, ka, ja *-r-* te būtu iesprausts (leksēmas *vārds* ietekmē), otrais komponents varētu būt saistāms ar apvidvārdu *vāda* 'ūdens, kas plūdu laikā izgājis no krastiem', salīdzinājumam min arī Lietuvas lauka nosaukumu *Lielavardē*, par kuru gan diemžēl nedod nekādu konkrētāku informāciju. Ticams tomēr, ka vietvārda *Lielvārde* pirmā komponenta forma *Liel-* skaidrojama ar tautas etimoloģiju. Konstantīns Karulis piedāvā vairākus Latvijas vietvārdus, tostarp *Lielvārde*, resp., *Lenewarde*, saistīt cilmes ziņā ar skandināvu valodām. Šā vietvārda pamatā, viņaprāt, varētu būt senskandināvu *lenda* 'piestāties pie krasta' un *varða* 'sardzes vai novērošanas tornis'; tātad salikteņa nozīme varējusi būt 'sardzes vai novērošanas tornis piestāšanās vietā, atbalsta punktā'. Jāatzīst, neviens no līdzšinējiem cilmes skaidrojumiem nešķiet īpaši pārliecinošs. Varbūt *Lenewarde* pirmajā komponentā var saskatīt apvidvārdu *lēne* 'krasta zālājs, zem kura zeme ir izskalota' (šis vārds zināms no Zaubes, kas nav nemaz tik tālu no Lielvārdes) vai *lēnains* 'purvains, staigns'.

Skrunda. Pilsētas nosaukums (*Scrunden*) zināms jau no 1253. g. dokumenta un ir gandrīz acīmredzami kursisks. Endzelīns sastata šo vietvārdu ar senprūšu *scrundos* 'dzirkles'. Valentīns Kiparskis gan šķietami pamatoti norāda, ka minētais sastatījums nav īsti pārliecinošs no semasioloģiskā viedokļa; V. Kiparskis arī domā, ka vietvārds *Skrunda* varētu būt cilmes ziņā lietuvisks, salīdzinot to ar kirilicā pierakstīto Lietuvas 16. gs. vietvārdu *Скруднайны*. Vītauts Mažulis uzskata, ka prūšu *scrundos* sākotnējā nozīme bijusi 'tas, kas griež un tml. [arī: šķir]'. Tātad ar senprūšu *scrundos* etimoloģiski radniecīgs, saskaņā ar Mažuļa hipotēzi, ir arī latviešu darbības vārds *šķirt*, un ar jēdzienu 'šķirt; šķīrums' vietvārda sākotnējā nozīme patiešām varētu būt saistīta. Savukārt neliela varbūtība jāatstāj tomēr iespējai, ka asociācijas ar dzirkļu formu varētu būt radījis Ventas diezgan asais līkums pie Skrundas.

Seda. 8 km uz ziemeļiem no šīs apdzīvotās vietas tek *Sedas upe*, kuras vārdā nosaukta pilsēta. šis Ziemeļvidzemes upes nosaukumu Kazimiers Būga sastatījis ar Žemaitijas ezera vārdu *Sedā* un izteicis domu, ka upes nosaukums varētu būt kuršu ieceļotāju atnests; Endzelīns atkārtu šo sastatījumu, gan pievienojot tam jautājumi. Tomēr samērā lielas upes nosaukuma kursiska cilme šajā areālā nešķiet visai ticama. Šī nosaukuma sakarā gan uzmanību piesaista igauņu valodas darbības vārds *sādelema* 'dzirkstīt, vizmot'. Ūdens virsma mēdz saulē gan vizmot, gan dzirkstīt, un priekšstats par to var atspoguļoties arī upes nosaukumā, kā to liecina kādas citas Ziemeļvidzemes upes nosaukums *Vizla*. Savukārt iespējams, bet mazāk ticams etimoloģisks sakars ar igauņu valodas vārdu *sādin* 'čivināšana'.

JANA BUTĀNE-ZARJUTA

Daugavpils Universitāte
jana.butane@inbox.lv

Jauniešu komunikatīvā antroponīmija: Daugavpils piemērs

1. Lingvistiskais materiāls paredz priekšvārdu un uzvārdu, tēvvārdu, iesauku un personvārdu pārveidojumu izvērstu analīzi Daugavpils jauniešu komunikācijā. Daugavpilī nav iespējams nošķirt latviešu un krievu vidi, pilsēta ir piesātināta ar nacionālo un kultūrālo daudzveidību (pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem, Daugavpils iedzīvotāju nacionālais sastāvs 2013. gadā bija: latvieši 17,9 %, krievi 51,4 %, baltkrievi 7,5 %, ukraiņi 2,1 %, poļi 14,2 %, pārējie 6,9 %).
2. Respondenti tika izvēlēti latviešu valodas un kultūras orientētajās mācību iestādēs – Daugavpils Valsts ģimnāzijā, Daugavpils Universitātē. Krievu valodas un kultūras pārstāvētā jauniešu auditorija izvēlēta Daugavpils Raiņa 6. vidusskolā, Daugavpils 15. vidusskolā, Daugavpils Universitātē. Papildu lingvistiskais materiāls tika iegūts sociālajos portālos draugiem.lv, odnoklassniki.ru u. c., kā arī darba autorei piedaloties līdzdalīgā novērojumā.
3. Priekšvārdu kā uzrunas lietojumu jaunieši izvēlas gan formālās, gan neformālās komunikatīvajās situācijās. Lai arī personvārds tiek lietots oficiālā, nepārveidotā formā, tas var ietvert subjektīvu attieksmi pret uzrunājamo personu.
4. Uzvārdu kā uzrunas līdzekli jaunieši izvēlas ar humoristisku konotāciju ikdienas komunikācijā, piešķirot nosacītu oficiālumu, vai arī tieši pretēji – uzvārds kā nominācijas veids lietots galvenokārt formālā komunikācijā, turklāt nereti ar pejoratīvu nozīmi.
5. Krievu valodā ir tradicionāla trīskomponentu oficiālā nominācija – priekšvārds, tēvvārds un uzvārds. Nomināciju pēc tēvvārda jaunieši lieto divējādi: formālās situācijās, piemēram, uzrunājot mācībspēkus un pieaugušos, ko nosaka uzrunas etiķete, un, otrkārt, tuvinieku, draugu lokā. Otrajā grupā tēvvārds tiek lietots galvenokārt jokojot, piešķirot šim antroponīma veidam ikdienas situācijā pozitīvu, humoristisku nokrāsu.
6. Personvārdu pārveidojumu lietojums norāda uz dažādu derivācijas formantu produktivitāti un aktualitāti jauniešu valodas jaunradē, konkrētu morfoloģisku līdzekļu un to modeļu izmantojumu, paužot subjektīvu attieksmi pret uzrunas adresātu un komunikācijas situāciju kopumā.
7. Otrā plašāko komunikatīvo neoficiālo antroponīmijas grupu veido jauniešu iesaukas. Iesaukas no oficiālās nominācijas atšķiras ar paaugstinātu ekspresiju un emocionalitāti, motivāciju un iekšēju asociāciju.
8. Pētījumi jauniešu komunikatīvajā antroponīmikā ļauj iezīmēt zīmīgu jauniešu valodas portretu un komunikācijas specifiku un veikt izvērstus secinājumus par antroponīma lomu ikdienas saziņā.

ZANE CEKULA

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra
Rēzeknes Augstskola
zaneic@inbox.lv

Dabas objektu nosaukumu standartizācija Latvijā un problēmsituācijas pamatnosaukumu izvēlē

Pirms 45 gadiem aizsākās ģeogrāfu darbs vietvārdu jomā. 1994. gadā Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātes Reģionālās ģeogrāfijas un toponīmikas zinātniskās laboratorijas zinātnieki tika uzaicināti piedalīties Latvijas Republikas Satelītkartes M 1:50 000 vietvārdu slāņa sagatavošanā kartogrāfijas vajadzībām. Valsts zemes dienesta Nacionālajā Mērniecības centrā pie Kartogrāfijas daļas tika izveidota Toponīmikas nodaļa.

2012. gadā stājās spēkā Ministru kabineta noteikumi Nr. 50 "Vietvārdu informācijas noteikumi". Saskaņā ar šo noteikumu 5. punktu par oficiāliem vietvārdiem un oficiāliem paralēlnosaukumiem jāizvēlas tādus ģeogrāfisko objektu nosaukumus, kuri iekļaujas latviskajā kultūrvidē, sekmē tās vērtību saglabāšanu un attīstību, kā arī atbilst latviešu valodas un Latvijas vēstures tradīcijām. Turklāt "Vietvārdu informācijas noteikumu" 6. punkts nosaka, ka, veidojot oficiālos nosaukumus un paralēlnosaukumus, saglabājamas attiecīgajam kultūrvēsturiskajam novadam raksturīgās vietējās vietvārdu formas, ja tās ir reāli sastopamas un nav pretrunā ar mūsdienu latviešu valodas normām. "Vietvārdu informācijas noteikumu" 37. punktā ir minēti galvenie principi, kuri jāievēro, piešķirot vai precizējot nosaukumu noteiktam ģeogrāfiskajam objektam. Priekšroka dodama vietvārdam, kas nerada pārpratumus attiecīgā ģeogrāfiskā objekta viennozīmīgā identificēšanā, attiecīgā kultūrvēsturiskā novada tradīcijām atbilstošam vietvārdam, ģeogrāfiskā objekta senākajam nosaukumam, ko vēl zina un lieto vietējie iedzīvotāji. Lai noteiktu, kura vietvārda forma ir senāka, noderīgi ir dažādi rakstu avoti un kartes.

Oficiālo nosaukumu piešķiršanu plānots veikt vairākās kārtās: sākumā tiem dabas objektiem, kuri atrodami Apvienoto operāciju kartē M 1:250 000 – apmēram 600 dabas objektu (ezeru, upju, grāvju, mežu, purvu, kalnu, zemesragu) nosaukumi, un pēc tam Topogrāfiskajā kartē M 1:50 000 esošajiem dabas objektiem (ezeru, ezeru grupu, upju, grāvju, kanālu, strautu, salu, pussalu, mežu, purvu, kalnu, pļavu, zemesragu nosaukumi).

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Ģeodēzijas un kartogrāfijas departamenta Toponīmikas laboratorijā *Excel* tabulā tiek atlasīti dati no Latvijas Vietvārdu datubāzes. Sagatavotā tabula tiek iesniegta izskatīšanai Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) Vietvārdu apakškomisijai, kur tiek sagatavots atziņums par LĢIA izvērtēto Latvijas dabas objektu nosaukumu atbilstību "Vietvārdu informācijas noteikumi" prasībām.

Tabulas ailē "LVEK Vietvārdu apakškomisijas ieteikums" norādīts ģeogrāfiskā objekta ieteicamais oficiālais nosaukums, aiz slīpsvītras – ieteicamais oficiālais paralēlnosaukums (ja attiecināms), piemēram, *Bolupe* [o] / *Pierdeja*, *Laidzes ezers* / *Sārcenes ezers*. Nepieciešamības gadījumā aiz ģeogrāfiskā objekta ieteicamā oficiālā nosaukuma iekavās norādīta šā vietvārda vietējā (izloksnes) forma, piemēram, *Diukšupe* (*Dyukšupe*), *Liēlais Kolupa ezers* (*Lelais Kolupa azars*). Pamatojoties uz Valsts valodas centra atzinumu, LĢIA tiks pieņemts lēmums par oficiālu nosaukumu piešķiršanu dabas objektiem.

Svarīgi ne tikai izvēlēties piemērotāko pamatnosaukumu, bet arī pārbaudīt katra ģeogrāfiskā objekta atrašanās vietu, un ja nepieciešams, veikt vajadzīgos labojumus. Problēmas rada tas, ka dažādos avotos mēdz būt atšķirīga informācija.

Latvijā ir daudz pagastu, kur vietvārdos izloksnes īpatnības ir labi saglabājušās. Tāpēc nereti nomenklatūras vārdi doti vietējā (izloksnes) formā, piemēram, *purvs* / *purs* / *pūrs* / *pors* [uo].

Pamatnosaukums ir turpmākai lietošanai ieteicamais ģeogrāfiskā objekta nosaukums, kas izvēlēts pēc vispusīgas esošo nosaukumu analīzes. Atsevišķos gadījumos vienam ģeogrāfiskajam objektam var būt divi pamatnosaukumi. Izvēloties pamatnosaukumu, ir svarīgi izvērtēt attiecīgā ģeogrāfiskā objekta nosaukumus dažādos rakstu avotos un kartēs, lai noskaidrotu, kurš ir vecākais nosaukuma variants, kā arī zināt pašreizējo vietvārda lietojumu.

ADRIANO CERRI

Pizos universitetas
adrianocerri@gmail.com

K. Donelaičio „Metų“ tikriniai vardai kitose kalbose: vertimų metodologijos palyginimas

Viena iš daugelio Kristijono Donelaičio *Metų* leksikos ypatybių – tikrinių vardų gausumas ir įvairumas. Itin įdomi yra pravardžių, arba „kalbančių vardų“, grupė, kuri sudaro 28% visų poemos asmenvardžių (Gramaitė, Balickienė, 2010). Iki šiol buvo nagrinėta tikrinių vardų semantika/etimologija (Kabelka, 1964), jų sistema bei funkcija teksto sandaroje (Eckert, 1993). Taip pat buvo renkami ir analizuojami Tolminkiemio bažnyčios krikšto metrikų ir mirimo metrikų knygose Donelaičio užrašyti onimai (Blažienė, 2014; Schiller, 2014). Tačiau dar mažai tyrinėta tema yra *Metų* tikriniai vardai vertimuose į kitas kalbas. Bene vienintelį darbą ta tema parašė Raineris Eckertas (1985), atkreipęs dėmesį tik į *Metų* vertimus į vokiečių kalbą.

Šiame pranešime norėčiau grįžti prie šios temos ir praplėsti diskusiją, remdamasis taip pat vertimais į anglų, latvių, ispanų ir italų kalbas. Įvairių vertėjų požiūris ir metodika nemažai skiriasi: vieni tekstą žiūri labiau filologiškai, kiti – kūrybiškiau. Asmenvardžius vieni vertėjai vertė į savo kalboje esančius atitikmenis, kiti išlaikė originalius; vieni juos adaptavo pagal savo kalbos rašybos taisykles, o kiti – ne. Vienu ar kitu būdu visi vertėjai stengėsi perkelti ne tik denotatyvinę, bet ir konotatyvinę šių žodžių funkciją; tačiau skirtumai atsirado dėl neišspręstos teorinės problemos: koks turėtų būti tikrinių vardų konotatyvinis turinys vertimuose?

Parodysiu, kaip vertimo sprendimai atspindi skirtingas teorines nuostatas. Aptarsiu savo ir kitų vertimų metodikos privalumus ir trūkumus remdamasis dabartinėmis vertimo teorijomis, ypač atsižvelgdamas į tokias sąvokas kaip informacijos praradimą (Eco, 1979), įsivaizduojamą skaitytoją ir metatekstą (Osimo, 2004).

Literatūra

- Blažienė, G. (2014): Kristijonas Donelaitis ir tikriniai vardai, pranešimas konferencijoje *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius.
- Eco, U. (1979): *Lector in fabula*, Milano: Bompiani.
- Eckert, R. (1985): Zu den litauischen Namen in den Werken des K. Donelaitis und ihrer Wiedergabe in den deutschen Übersetzungen, *LS/ZISW/A*, 129(1), pp. 85-94.
- Eckert, R. (1993): Asmenvardžiai K. Donelaičio „Metuose“, *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, Vilnius, pp. 109-112.
- Gramaitė G., Balickienė, V. (2010): Kristijono Donelaičio poemoje „Metai“ pavartoti asmenvardžiai.
- Kabelka, J. (1964): *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.
- Osimo, B. (2004): *Manuale del traduttore*, Milano: Hoepli.
- Schiller, C. (2014): Kristijonas Donelaitis ir jo amžininkai: Tolminkiemio bažnyčios metrikų knygos kaip autobiografinio pasakojimo šaltinis, pranešimas konferencijoje *Kristijono Donelaičio epochos knygos kultūra daugiatautėje Prūsijos visuomenėje*, Vilnius.

IRENA DUKAVIČIENĒ

Lietuvių kalbos institutas
irena.dukaviciene@gmail.com

Dėl sudėtinių prūsų asmenvardžių

Pranešime apžvelgiama sudėtinių prūsų asmenvardžių situacija, remiantis XIII–XV a. istorijos šaltiniais: *Codex Diplomaticus Prussicus, Scriptorum Rerum Prussicarum, Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts, Acten der Ständetage Preussens, Marienburger Tresslerbuch, Codex Diplomaticus Warmiensis, Preussisches Urkundenbuch*. Tokių asmenvardžių dokumentuose rasta 195.

Seniausi užrašymai rodo vienanarį įvardijimą, bet vėliau prieš prūsiškąjį vardą jau esama ir krikšto vardo. Minėtuose Vokiečių ordino dokumentų rinkiniuose taip pat dominuoja vienanaris asmenų įvardijimas, bet randasi ir dviejų vardų, pvz.: 1287 *Robe, Sangro, Cumdris, Ardange Preussen genannt Cirsini* (PrR 274), 1299 *Schude Grande* (PrR 329), 1354 *Herman Glamsin* (PUB V 124), 1342 *Johannes Peytune* (PUB III 303), 1407 *Stephan Dawgel* (CDW III 442), 1437 *Marquard Sclode* (CDW II 302). XIII amžiuje rasti 23 sudėtiniai vardai, XIV amžiuje – 130, XV amžiuje – 42. Šie pavyzdžiai rodo, kad XIII amžiuje būta vienanario asmenų įvardijimo ir pradėjo rasti prūsų asmenų įvardijimas dviem asmenvardžiais. Minimios didelės, veikiausiai įtakingos *Cirsini* (*Kirsini*), *Glamsin* šeimos, kurių vardai prirašomi prie asmenvardžio, nurodant priklausomybę šeimai.

Prūsų antroponimiją paveikė krikščionybė (įvardijimas 2 asmenvardžiais: krikšto vardu ir tautiniu asmenvardžiu). Neaišku, kada šnekamojoje kalboje įsigalėjo naujieji krikšto vardai, tačiau dokumentuose imta rašyti abu vardus: gautąjį per krikštą ir prūsiškąjį, pvz., 1344 *Peter Wissegaudine* (PUB III 528). Taigi prūsai XIII–XV a. dažniausiai įvardijami krikščionišku ir prūsišku vardu, o vėliau nurodoma gyvenamoji vieta, kartais pareigos, tėvo vardas, brolių vardai. Sudėtiniai prūsų asmenvardžiai yra sudaryti: a) abu prūsiški asmenvardžiai: 1290 *Ardange Kirsini* (PrR 287), 1271 *Diwan Klekine* (PrR 215), 1351 *Napro Gayle* (PUB IV 605); b) krikščioniškas asmenvardis ir prūsiškas asmenvardis: 1402 *Hannus Wissegar* (MTB 198), 1355 *Claus Trumpa* (CDW II 225), 1352 *Klaus Surmyne* (PUB V 40); c) abu krikščioniški asmenvardžiai: 1362 *Lorenz Lutirbach* (PUB VI 19); d) krikščioniškas vardas ir dar vienas vardas, kuris apibūdina įvardijamąjį, paaiškina pareigas, gyvenamąją vietą ir kt., pvz.: 1299 *Albert Dya-bulus* (PrR 329), 1299 *Conrad Sagittarius*, plg. lot. *sagittarius* ‘šaulys’ (PrR 329), 1354 *Albrechtis Trankotin* (PUB V 119), 1354 *Herman Glamsin* (PUB V 124). Prūsų krikščioniški vardai radosi iš hebrajų, graikų, lotynų vardų, pvz.: *Andreas, Johann, Cristan, Matthias, Peter, Symon* ir kt. Taip pat yra krikščioniškos kilmės vardų, kildinamų iš germaniškų vardų, pvz.: *Albert, Albrechtis, Bertold, Diterich, Hans, Conrad* ir kt.

Prūsiškų asmenvardžių kilmė įvairi. Rasta pravardinės kilmės asmenvardžių, pvz.: pr. avd. 1355 *Claus Trumpa* (CDW II 225), plg. liet. *tru̯mpas*; liet. avd. *Trūmpa, Trūmpinas* (Zinkevičius 2008: 558), 1286 *Simon Kudyn* (PUB I 314), plg. liet. avd. *Kūda, Kūdas, Kūdis*, (LPŽe). Kai kurie prūsų asmenvardžiai kildinami iš gyvūnų ar paukščių pavadinimų, pvz.: pr. avd. 1393 *Wylke Poninte* (CDW III 248), plg. pr. *wilkis* ‘vilkas’; 1355–1360 *Claus Warnix* (PUB V 488), plg. pr. *warne* ‘varna’.

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas
kgarsva@takas.lt

Lietuvių kalbos plotai rytuose vardyno duomenimis

Lietuvių kalbos ploto ribos rytuose nuo 11 a. dažniausiai traukėsi į vakarus, dabar yra pasiekę Apsą, Gervėčius, Pelesą.

Plotas tarp Vilniaus apylinkų ir Ainos susiaurino dvigarsius *an, en* į *un, in*, taigi priklausė vilniškių patarmei, pvz.: *Puntus*, plg. *pantis* (Dokšica, Aina), *Skrundzj < skrandis* (Aina), *Lyntupka < Lentupė* (Smurgainys, Subatninkai), *Sutoki < Suntoki < Santakai* (apie Vilnių ir Vitebsko sr. jų yra po 3, Minsko sr. – 1, Mogiliavo sr. – 2, Smolensko sr. – 4). Ši didelė vilniškių patarmė dzūkavo, kietino priebalsius (plg. *Saula < Saulė* (Glubokas), išlaikė žodžių galūnes *-as, -is, -us*, kurios buvo ir Obolcų šnekoje.

Obolcų šneka, atitrūkusi nuo Ainos apie 100 km. į šiaurės rytus, priklausė Oršos (buvusiam Dniepro baltų) arealui. 14–16 a. čia buvo išlaikyti lietuviški dvigarsiai *an, en*, priebalsiai *g, č, š*, pavardžių priesaga *-eik-* ir t. t.

Išvados: 1) lietuvių kalbos plotas tarp Vilniaus ir Ainos buvo kompaktiškesnis 10–15 a., 2) tai – pagrindinio lietuvių kalbos ploto dalis, priklausiusi vilniškių patarmei, tada didžiausiai etninės Lietuvos daliai, 3) likęs izoliuotas lietuvių kalbos plotas apie Obolcus buvo artimesnis dabartinei bendrinei kalbai, 4) 13–16 a. rytinė lietuvių kalbos ploto riba ėjo ties Asveja, Dysna, Pasviliu, Dokšica (dab. Vitebsko sr.), Aina, Stolpcais (Minsko sr.), 5) iki 17–18 a. išliko lietuvių kalbos „salos“ apie Astravą, Ašmeną, Pastovis, Breslaują, Smurgainis, Radaškonis, Gluboką, Dokšicą, Maladečiną ir kitur, 6) iki 20 a. gyvavo lietuvių kalbos „salos“ ties Lazūnais, Zietela, Armoniškėmis, Rodūnia, Varanavu, Gardinu, Šalčininkais, Vilniumi, 7) Lietuvos Respublikos pietryčiuose aiškiai lietuviškos kilmės yra apie 80% oikonimų ir 30 % pavardžių (kilusių iš pravardžių ir t.t.), nes vietovėms vardus davė vietiniai gyventojai, o žmonėms pavardes – dažniausiai nevietiniai ar suslavėję kunigai, raštininkai, 8) Baltarusijos Respublikos paribyje su Lietuvos Respublika aiškiai lietuviškos kilmės oikonimų liko nuo 20% iki 35%, o tolimesniuose rajonuose – tik nuo 1% iki 15%. Senesniuose dokumentuose jų buvo daugiau.

DARIUS IVOŠKA

Lietuvių kalbos institutas
ddarius.ivoska@yahoo.de

Dėl baltiškų tikrinių vardų empirinės medžiagos

Pranešime bus pateikiami baltų vardyno faktai iš Ordino folianto 105 (OF 105) rankraščio pergamentų. OF 105 yra vienas svarbiausių prūsiškų tikrinių vardų šaltinių, kuriame gausu baltiškų asmenvardžių ir vietovardžių. 1925 metais Reinholdas Trautmannas pastebėjo, kad kalbamasis foliantas yra labai svarbus, bet jo pergamentus itin sudėtinga perskaityti. Veikiausiai dėl tos priežasties daugelis juose minimų prūsiškų toponimų nepateko į Jurgio Gerulio akiratį.

Studijuojant šį foliantą Berlyno Slaptajame valstybiniame archyve „Prūsų kultūros paveldas“ pavyko rasti kitų tyrėjų neužfiksuotų jau žinomų onimų variantų, tikrinių vardų, kurių didžioji dalis yra neabejotinai baltiški. Kitus dar reikia nuodugnai tirti.

1352 metų gegužės 4 dienos dokumente, panaikinančiame Torūnės Vokiečių ordino magistratui priklausančiam kaimui *Pippingisse* prievolę misijoms į Lietuvą ir su tuo susijusius mokesčius, minimas oikonimas *Pippingisse* 1352 *Eximimus villam Pippingisse pertinentem ad hospitale in Thorun a faciendis Reysis Lytthowiensibus...* (OF 105 236v), o PUB V 27 minimi ir variantai *Popingisehe* ir *Pipingsee*, kurie pateikti išsamiausiame lenkų vietovardžių žodyno „Nazwy miejscowe Polski“ VIII tome 457–458 psl. vietovardžio *Pigza* Torūnės srityje Lubiankos seniūnijoje apraše. Kitame dokumente, kuriame minimas Pagudės kilmingas prūsas *Pipinus* irežero vardas *lacus Pipini*, bene anksčiausiai užfiksuoti prūsiški tikriniai vardai: 1231 *Tercium castrum habuit quidam nobilis Prutenus, sed Christianus multum infestus Pipinus nomine in quodam lacu, qui hodierna die dicitur lacus Pipini* (SRP V596). Prie *lacus Pipini* esanti gyvenamoji vietovė vėliau vokiečių buvo pavadinta *Pipingese*, *Poppingsehe*, paliekant pr. asmenvardį *Pipinus* ir jo kilmininko formą *Pipini* ir išvertus lot. *lacus* ‘ežeras’ į vokiečių kalbos *See* ‘ežeras’. Hibridinių toponimų nėra aptaręs Jurgis Gerulis. Į juos dėmesį atkreipė serijos „Hydronymia Europaea“ (1985–2005) autoriai.

Dar vienas įdomus atvejis užfiksuotas 1357 metais birželio 7 dieną Marienburge surašytame dokumente, kuriuo prūsams broliams *Nikel* ir *Stanike* suteikiamas Kartūzų srityje, *Dirsow* (vėliau vok. *Dirschau*, lenk. *Tczew*, liet. *Tčėvas*) seniūnijoje prie *Potollen* 30 ūbų (apie 8 ha) žemės sklypas ir jame esančio *Pyrtscho* ežero dalis. 1357 ...*drisik huben gelegen zu potollen binne den greniczen... teil des sees pyrtscho genant...* (OF 105 236v; PUB V 306–307). Šalia *Pyrtscho* vardo pateikiamas ir kitas šio ežero vardas *Patull-See*. Gerulis užfiksavo tik oikonimą 1351/82 *Potollen* (OF 105 5r) Vėluvos apskrityje Dumnavos apylinkėje. Šį oikonimą nagrinėjo ir Grasilda Blažienė (2000: 114).

1437/38 Kartūzų srityje *Dirsow* seniūnijoje gyventojams skirstant pareigas minimi toponimai *Patule*, *Patull* ir *Pyrzaw* (OF 131 295). Pastarąjį aptarė prieštaringai vertinamas Kartūzų pastorius Wilhelmas Reinholdas Braueris knygoje „Baltisch-Preussische Siedlungen westlich der Weichsel“ 23 psl. nuroydamas tik 1432 metais Ordino foliante minimą toponimą *Potulen*. Trautmannas (75 psl.) užrašė asmenvardį 1397 *Patulle*.

Įdomu, kad paminėtieji asmenvardžiai ir vietovardžiai yra minimi į vakarus nuo Vyslos. Prūsų gyvenviečių ten būta, nes upė nėra tas faktorius, kuriuo remiantis, galima įrodyti, jog kitame jos krante gyventa tik vienos tautos žmonių.

ILGA JANSONE

LU Latviešu valodas institūts
ilgajan@lza.lv

Priekšvārdi Vidzemes mājvārdos (1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiāli)

1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiāli ir īpaši nozīmīgi mājvārdu un uzvārdu salīdzinošos pētījumos, jo šajos dokumentos pirmoreiz visi iedzīvotāji, ieskaitot zemniekus, fiksēti ar uzvārdiem. Ziņojumā tiks aplūkota viena onīmu grupa – mājvārdi, kuru pamatā ir priekšvārds. No aptuveni 14 500 Vidzemes dvēseļu revīzijas materiālos sastopamajiem uzvārdiem vairāk nekā 1000 ir iespējams saistīt ar kādu no vīriešu vai sieviešu priekšvārdiem.

Priekšvārdu objekta kategorijas maiņa parasti ir saistīta ar gramatizēšanos un toponimizēšanos. 1826. gada mājvārdu sistēmā vērojamas šādas pazīmes:

- 1) priekšvārds saglabā savu gramatisko formu (atbilstoši 19. gs. sākuma rakstības tradīcijām), bet maina objekta kategoriju, piem., mājvārdi *Addam, Bertull, Brentze, Dawid, Guste, Iwann, Jurge, Pawull, Tennis*;
- 2) priekšvārds maina gramatisko formu – gramatizēšanās procesā rodas ar sufiksiem atvasināti mājvārdi, piem., mājvārdi *Anning, Andreen, Anzit, Brentzan, Greetan, Jurren, Mahrtinehn, Mikkelit, Thomen*;
- 3) priekšvārds maina gramatisko formu – gramatizēšanās procesā rodas hipokoristikas, piem., mājvārdi *Jurgutz, Jurka, Jeschka, Janka, Grischka*;
- 4) priekšvārds iekļaujas saliktoņos un vārdkopās, piem., mājvārdi *Melpeter, Mafspeter, Masjahnit, Sillemikel, Leel Iwan, Jahnekaln, Jurring Silling, Marting Silling*;
- 5) rodas divu priekšvārdu kompozīti, piem., mājvārdi *Jurjahn, Jurjan, Jurrjahn, Andrejahn, Mikkeljahren, Peterjahren, Jurbrenze, Andschpeter, Tohmpeter; Ansch Matsch, Anz Albertan, Jeschke Bertul, Jeschke Jahn, Jurrin Jahn jetzt Mattis, Wielum Jurre jetzt Christoph, Wilum Jahn*.

No priekšvārdiem darināto Vidzemes mājvārdu detalizēta izpēte ļaus noteikt priekšvārdu lomu toponimizēšanās, kā arī rast saikni starp onīmu un konkrētas personas priekšvārdu.

Izmantotie avoti

LVVA 199. f., 1. apr. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti)

BIRUTĖ JASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas
birute.jasiunaite@flf.vu.lt

Tikriniai velniavardžiai

Tikriniai tautosakos personažų vardai sudaro palyginti nemažą, tačiau iki šiol dar menkai tyrinėtą tikrinės mūsų leksikos dalį. Paprastai individualius tikrinius vardus gauna mitinės būtybės, nepaprastų, stebuklingų savybių turintys žmonės ar gyvūnai: tai milžinas *Jokūbas*, paukščių karalius *Kukas*, labai stiprus žirgas *Širvokas*, neįveikiami pasakų stipruoliai *Jonas Meškaausis*, *Kalnavertis*, *Minkgeležis*, gražuoliai karaliaus vaikai *Auksaplaukis* ir *Auksažvaigždė*, apsukrus dvyliktasis sūnus *Pagramdukas*.

Ypač daug, net po kelias dešimtis, folkloro tekstuose užfiksuota tikrinių laumėvardžių ir velniavardžių. Laumės motyvuotus vardus gauna pagal įsidėmėtiną išvaizdą (*Vištakojė*, *Gaidžiakojė*), būdingą veiksmą ar funkciją (*Trynė*, *Verpė*, *Audė*). Jos gali turėti ir įprastus kalendorinius krikšto vardus: *Katrė*, *Justikė*, *Magdė*, *Mortė*, *Barbė*. Velnio vardai savo ruožtu irgi skirstytini į motyvuotuosius ir nemotyvuotuosius. Motyvuotieji vardai dažniausiai siejasi su mitologinio personažo gyvenamąja vieta (*senis Žilis Kalnis Kaulis*, *Kaulinis diedas ant geležinio kalno*, *Rambynas*). Nemotyvuotieji velniavardžiai paprastai esti populiarūs krikštavardžiai.

Velniavardžio funkciją atliekantys krikšto vardai gali būti įvairios kilmės. Tai kai kurie Šv. Rašte pasitaikantys bibliniai hebrajų kilmės vardai: *Jokūbas*, *Baltramejus*, *Mykolas*, *Obrelis*, *Ješius*. Graikų kilmės yra velniui taikomi krikšto vardai *Petras*, *Pilypas*, *Grigulis*, lotynų kilmės – *Martynukas*, *Klimukas*, germanų kilmės – *Gotlibas*, *Liudvikas ožkos pėdelėm[i]s*, slavų kilmės – *Vaitiekus*. Rečiau, bet pasitaiko ir nekrikštavardinių velniavardžių: tai per slavus atėję *Jeskrienka*, *Karnauka*, *Šaksiejus* – *Maksiejus*, šiaurės žemaičių velnio vardu virtęs latvių apeliatyvas *Jupis*.

Didele tikrinių vardų įvairove pasižymi visų pragaro velnių viršininkas. Vien lotynų kilmės vardo *Liucipierius* užfiksuota net keliolika variantų (*Liuciperas*, *Liucius*, *Liuciponas*, *Leciperis*, *Licipierius*, *Lipicierius*, *Licas* ir kt.). Tos pačios kilmės vardas *Libras*, priešingai, labai retas, užfiksuotas tik vieną sykį Gudžiūnuose (Kėdainių raj.). Neretai pasitaiko ir biblinis pragaro karaliaus vardas *Belzebubas* ar jo variantų. Velniavardžių variantų atsiradimo priežastys dažniausiai fonetinės: metatezė (*Lipicierius*), disimiliacija (*Belzebugas*, *Balzebubas*). Pasitaiko liaudies etimologijos atvejų, pvz., *Liuciponas*, plg. šiaurės žemaičių pravardę *Ilgiponas* (: *ilgas* ir *ponas*) „kas aukšto ūgio“.

Žodžių darybos požiūriu tikriniai velnio vardai gali būti įvairių, dažniausiai mažybinių, priesagų vediniai iš krikštavardžių arba jų trumpinių: *-ukas*, pvz., *Martynukas* (: *Martynas*), *Klimukas* (: *Klimas*), *Baltrukas* (: *Baltrus*), *-elis*, pvz., *Obrelis* (: *Obrys*), *-ulis*, pvz., *Grigulis* (: *Grigas*). Populiariesni velniavardžiai ir patys gali turėti trumpinių: *Liucius*, *Liucipas* (: *Liucipierius*), *Licas* (: *Licipierius*) ir pan.

Tautosakos tekstuose tokie velniavardžiai atlieka įvairias funkcijas: pirmiausia, žinoma, apeliatyvinę (kreipimosi), maginę (vardo žinojimas padeda pasikviesti mitinę būtybę), eufemistinę (slepjamąją, maskuojamąją), pragmatinę (išreiškia kalbėtojo santykį su personažu), charakterizuojamąją (nusako personažo esmę). Tikriniai žmonių vardai labai padeda sužmoginti, antropomorfizuoti patį velnio vaizdinį. Patekę į šnekamosios kalbos frazeologiją, tikriniai velniavardžiai vartojami kaip savotiškas blogio, piktumo etalonas, pvz., *kai Liucipierius „baisus“*, *Liuciperis pats iš vidurio peklos „labai blogas žmogus“*.

SANTA JĒRĀNE

LU Latviešu valodas institūts
 sj@inbox.lv

Īpašvārdu vārdnīca: jēdziena robežas un pāri tām

Leksikogrāfijas vārdnīcā *Dictionary of Lexicography* (DL) lasāms, ka onomastiska (jeb īpašvārdu) vārdnīca ir darbs, kurā sniegti skaidrojumi par personvārdiem vai citiem īpašvārdiem (DL 2001; 102).

Nevarētu teikt, ka piedāvātais skaidrojums ir aplams, tomēr tas paver iespēju diskusijai par to, kāda ir īpašvārdu vārdnīca. Līdzās tādiem darbiem, ko varētu saukt par klasiskām īpašvārdu vārdnīcām (kā, piemēram, *Latvijas vietvārdu vārdnīca* vai lietuviešu uzvārdu vārdnīca *Pavardžių žodynas*) gan latviešu, gan lietuviešu leksikogrāfijā ir tādi darbi, ku ru piederība onomastisko vārdnīcu žanram līdz šim gandrīz nav apspriesta. Piem., Viļa Kalvaiša (*Wilius Kalwaitis*) Lietuwiszķų *Wardų Klētele* (1910), Gunnara Treimaņa "Vārdu noslēpumi" (2002), Dzintras Kalniņas sastādītais izdevums "Vārda noslēpums. Kāpēc tevi tā sauc..." (2008) un citi līdzīgi darbi. Līdz ar to nav viennozīmīgas atbildes, vai tie uzskatāmi par onomastiskām vārdnīcām.

"Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" (VPSV) nav iekļauts termins *onomastiska vārdnīca* vai *onomastikons*, bet ir atrodami četri citi termini – *vietvārdu vārdnīca personvārdu vārdnīca*, *vietvārdnīca* un *gazetīrs*. Abi pēdējie skaidroti kā "sistematizēts vietvārdu saraksts vai ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca" (VPSV 2007; 451).

Ja pēc šāda parauga tiktu skaidrots arī jēdziens *personvārdu vārdnīca*, tad par savdabīgu personvārdu vārdnīcu varētu saukt arī telefongrāmatu, un tas nebūtu pretrunā ar VPSV sniegto jēdziena *vārdnīca* definīciju.

VPSV jēdziens *personvārdu vārdnīca* skaidrots nedaudz citādi nekā *vietvārdnīca* vai *gazetīrs*: "vārdnīca, kurā apkopoti personvārdi, parasti dodot norādi par to izplatību, cilmi, etimoloģiju" (VPSV 2007; 296).

Šī referāta mērķis ir onomastisko vārdnīcu kontekstā aplūkot tieši netradicionālus leksikogrāfiskos darbus, pievēršot uzmanību to struktūrai un saturam. Viens no šādiem darbiem ir jau minētā *Lietuwiszķų Wardų Klētele* (LWK).

Darbam ir divas daļas – *Lietuwiszķi ir Lietuvių wardai nuo senowės iki szių dienų* (la. *Lietuviski un lietuviešu (īpaš)vārdi no senatnes līdz mūsu dienām*) un *Wisokie wardai wien iz prusiszkos Lietuwos* (la. *Visādi (īpaš)vārdi tikai no prūšu Lietuvas*) (LWK 1910; VIII). Abas sīkāk dalītas nodaļās.

Līdzās antroponīmiem, mitonīmiem un oikonīmiem, kas veido visu pirmo daļu un pirmās divas nodaļas no otrās daļas, otrajā daļā iekļauti arī dzīvnieku un putnu, kukaiņu, koku, krūmu un augu nosaukumi (ar tulkojumiem vācu valodā), tādi kā *Awins – der Hammel* (LWK 1910; 72), *Liepa, lēpa – die Linde* (LWK 1910; 77).

Tāpat otrajā daļā dotas "dzīvnieku valodas" (*Gywuņų kalbos*). Tā, piemēram, gailim nosauktas pat piecas šādas "valodas" – bez *Kukurykū! Kukurykū!* arī *Tinginy kelk, tinginy kelk* (la. *Sliņķi, celies!*) (LWK 1910; 85) u.c.

Pēdējo nodaļu veido parunas (*Priežodžei*), piem., *Nuliudęs lyg žemes pardawęs* (la. *Noskumis, it kā būtu zemi pārdevis*) (LWK 1910; 108), *Užtiko kai szuniui muilas* (la. *Patika kā sunim ziepes*) (LWK 1910; 109).

Piemēram, lietuviešu leksikogrāfe Evalda Jakaitiene (*Evalda Jakaitienē*) savā monogrāfijā *Leksikografija* (2005) šo V. Kalvaiša darbu min nodaļā pie īpašvārdu vārdnīcām (skat. Jakaitienē 2005; 237), kaut gan šīs vārdnīcas tips patiesībā nav viennozīmīgi nosakāms – līdzās onīmiem iekļauti arī sugasvārdi. Turklāt, piemēram, mīklu un parunu kārtojums pat nav sistēmisks.

Literatūras saraksts

DL 2001 – Hartmann, Reinhard, James, Gregory. <i>Dictionary of Lexicography</i> . London: Routledge, 2001.	<i>Pavardžių žodynas</i> . Atsak. red. A. Vanagas. Vilnius: Mosklas, 1985–1989.
Jakaitienē 2005 – Jakaitienē, Evalda. <i>Leksikografija</i> . Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.	VNa – Treimanis, Gunnars. <i>Vārdu noslēpumi</i> . Rīga: Juvetas, 2002.
<i>Latvijas vietvārdu vārdnīca</i> . Atb. red. O. Bušs. Rīga: LU latviešu valodas institūts, 2003–2013.	VNb – <i>Vārda noslēpums. Kāpēc tevi tā sauc...</i> Sast. Dz. Kalniņa. Rīga: Avots, 2008
LWK – Wilius, Kalwaitis. <i>Lietuwiszķų Wardų Klētele</i> . Tilžē, 1910.	VPSV 2007 – <i>Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca</i> . Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007.

DALIA KISELIŪNAITĒ

Klaipėdos universitetas
uostas8@yahoo.com

Baltiški asmenvardžiai Rasytės ir Šarkuvos bažnyčių knygose

Rasytė (vok. *Rossitten*, dab. *Rybachy*) ir Šarkuva (vok. *Sarkau*, dab. *Lesnoy*) yra gyvenvietės Kuršių nerijoje, kurių likimas visiškai pasikeitė baigiantis II pasauliniam karui. Traukdamasi vokiečių armija išsivedė visus vietos gyventojus, kurie į tėviškę daugiau nebegrižo. Gyvenviečių istorija fiksuojama nuo viduramžių, tačiau apie nuolatinus gyventojus turime mažai žinių. Seniausi žinomi bažnyčių sąrašai (XVII a.) minimi A. Becenbergerio darbuose, tačiau kitų laikotarpių bažnyčios knygos yra tik fragmentiškai išlikusios ir sunkiai prieinamos. Pranešimui naudojami XIX a. pradžios Rasytės ir Šarkuvos bažnyčių knygų įrašai, rasti Slaptajame Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne. Buvo peržiūrėti Rasytės ir Šarkuvos parapijų gimimo, mirties ir santuokos (pastarųjų būta tik vėlesniuose sąsiuvinuose) įrašai. Juose rasta daug baltiškos kilmės asmenvardžių, iš kurių tik dalis išliko XX a. pr. sąrašuose. Vienas iš dažniausiai ir seniausiai minimų bei ilgiausiai šiose vietose išlikusių asmenvardžių yra *Kuhr*. Prie nuolatinų galima skirti ir kitus: *Baltsch*, *Deggim*, *Päsch*, *Puddig*, *Quaukies*, *Muschkeit*, *Anthin*, *Muleit*, *Gulbis* ir kt. Prie išnykusių, tačiau XIX a. viduryje dar gausiai liudijamų asmenvardžių skirtini *Nauditt*, *Gensch*, *Meneck*, *Jost*, *Klamp*. Kai kurieregistruoti tik XIX a. pradžioje: *Anselait*, *Perkuhn*, *Billeit*, *Preik*, *Aurit*, *Audehm*, *Schaul*, *Bledau*. Taip pat galima išskirti sąrašą pavardžių, kurios pažįstamos kitose nerijos gyvenvietėse, bet Rasytės ir Šarkuvos knygose pasirodo apie XIX a. vid.: *Schekahn*, *Pippis*, *Pinkis*, *Blode*, *Engelien*, *Sakuth*, *Dullies*. Kai kada įrašuose prie jų pažymima „aus Nidden“ ir pan. Greta baltiškų pavardžių nuolat figūruoja vokiškos: *Falk*, *Schimmelpfennig*, *Weinhold*, *Berendt*, *Pepper*, *Weiss*, *Münstenberg* ir kt., pasitaiko slaviškų: *Schimakowski*. Asmenvardžių migracijos kelius leidžia atsekti papildomi įrašai knygose, kurių pagausėja nuo XIX a. vidurio. Knygose fiksuojamos moterų mergautinės pavardės. Tam tikrais laikotarpiais pastebimos asmenvardžių norminimo tendencijos (moterų pavardžių formos su *-inn-*). Seniausiuose sąrašuose galima išskirti vakarų baltų kalbų asmenvardžių bruožus. Skirtingai negu lietuviškoje marių pusėje apie Rusnę, čia asmenvardžiai su patronimine priesaga *-ait-* yra reti. Kuršo gyventojų migraciją į pietinę nerijos dalį asmenvardžių analizė patvirtina tik iš dalies, daug baltiškos kilmės ankstyvesnio laikotarpio asmenvardžių sietini su prūsų ir lietuvių vardynu.

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvių kalbos institutas
 rolandaskregzdys@gmail.com

Baltų mitonimų kilmė: vak. bl. *Pargrubi(j)us* (*G[r]ubrium, Pergrubrius* ir kt.); lie. *maselis*

Pranešimas skirtas XVI a. pradžios vakarų baltų religijos ir kultūros šaltinyje *Sūduvių knygelė* minimos mitologemos *Pargrubij* (A, B), *Pargrubius* (B, C) ir jos variantų (*Grubrium* [A], *Gubrium* [C], *Pergrubrius* [D, ε] ir kt. [trumpinių reikšmės žr. Kregždys 2009]) bei lietuvių Užgavėnių personažo įvardijimo *maselis* (LKŽe) faktografini bei etimologinei analizei aptarti.

Naujausias mėginimas įminti visiškai neaiškios kilmės (žr. Balsys 2006: 57–60) mitonimo *Pargrubij* etimologinę raidą (žr. Blažekas, Běťáková 2014: 345–356), deja, taip pat nėra sėkmingas, mat spėjimo autoriai klaidingai interpretuoja Sembos tarme būdingus dialektinius ypatumus: „The root **grub-* might come from the Baltic root **grāb-...*“ Šiai dialektinei zonai būdinga kaita bl. **ā > ū* būdinga tik po l ū p i n i ū ir g o m u r i n i ū priebalsių (Būga III 106; Mažiulis 2004: 17–18), o ne po sonantų (resp. *r, l*). Be to, šaknies vak. bl. **grāb-* rekonstrukcija negalima, mat pr. *wosigrabis* ‘ožekšnis’ E 611 reflektuoja trumpąjį antrojo dūrinio sando šaknies *-ā-* resp. vak. bl. **grābas* ‘skroblas’ (PEŽ IV 265). Dėl šių priežasčių, hipotezės autorių pasiūlyta prūsų mitologemos sąsaja su italikų teonimu **Grābovius* yra negalima.

Aptariamą mitonimą siūloma interpretuoti kaip *tatpuruša* tipo dūrinį, suponuojantį vieno pagrindinių baltų dievų epitetą.

Rytų aukštaičių panevėžiškių Šeduvos apylinkėse užfiksuotas Užgavėnių šventės dalyvio – persirengėlio įvardijimas *maselis*, priešingai LKŽe autorių nuomonei, aiškinamas kaip lietuvių kalbos semitizmas, o ne paveldėtosios leksikos reprezentantas, t. y. šis žodis siejamas su semitų kilmės pavarde *Masel* (plg. avd. *Sam Massell, Jr.* [EJ XIII: 667] < vak. jdš. *massel / maššel* ‘laimė, sėkmė; žvaigždynas’ / ryt. jdš. *mazal* ‘t. p.’ < v. hebr. *mazzāl* ‘planeta; žvaigždynas; sėkmė; turtas’ [Stern 2000: 129; Jastrow II 755]), ilgainiui dėl antonomazijos tapusia personažo vardu – šventės metu buvo dėvimos ir šios tautos atstovus imituojančios kaukės (pvz., prekeivio [Beresnevičius 2005: 397]). Iškeliamą prielaidą, kad avd. lie. *Masēlis* (LPŽ II 171) taip pat galėtų būti ir semitų kilmės.

Literatūra

- Balsys R. 2006. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Beresnevičius G. 2005. Meditacija, kontempliacija, ekstremalios būklės: Lietuva ir Rytai. *Kultūrologija* 12, 397–416.
- Blažek V., Běťáková M. E. 2014. Prussian **Grubrius* ‘god of spring and vegetation’ in perspective of the Italic pantheon. *Baltistica* XLIX(2), 345–356.
- Būga I–III – Būga K. *Rinktiniai raštai* 1–3, sud. Zigmantas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- EJ I–XXII – *Encyclopaedia Judaica* 1–22. Fred Skolnik, Editor in Chief. Michael Berenbaum, Executive Editor. Detroit & London: Thomson & Gale, USA; Keter Publishing House Ltd., Jerusalem, 2007.
- Jastrow I–II – Jastrow M. *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. London & New York: Luzac & Co., G. P. Putnam’s Sons, 1903.
- Kregždys R. 2009. *Sūduvių knygelė* – vakarų baltų religijos ir kultūros šaltinis. I dalis: formalioji analizė. *Lituanistica* 55 (3–4 [79–80]), 174–187.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002) elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- Mažiulis V. 2004. *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- PEŽ I–IV – Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslas (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.
- Stern H. 2000. *Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

ILJA LEMEŠKIN

Karolio universitetas, Praha
ilja.lemeskin@ff.cuni.cz

Pseudobaltiški 1262 metų chronografo mitonimai

1262 m. chronografo neaiškios kilmės onimai nulėmė nominalistinę tyrimo kryptį, kai rusėniškai užrašyto pasakojimo apie Sovijų semantiką bandoma įminti parankia šio vardo etimologija arba ieško vardo atitikmenų kitų tautų senoje rašytinėje tradicijoje. Deja, neatsižvelgiama į rašytinį paminklo kontekstą, kuriam, svarstant mitonimų kilmę, turi būti suteikiama pirmenybė.

1. Sovijaus vardo atsiradimas, ko gero, yra susijęs su viduramžiais įprasta rašymo technika. Taupant rašomąją medžiagą, tekstą pateikdavo be tarpų tarp atskirų žodžių. Skaitant tekdavo segmentuoti viena eilute einanti tekstą į atskiras leksemas, atkurti semantiką. Tai lemdavo originalo klaidingą perskaitymą ir perrašymą.
2. 18 skyriaus pradžios pirmieji komponentai *Совѣи вѣ члкъ* „Sovijus buvo žmogus“ rodo galimybę, kad „vardas“ Sovijus išvestas iš būdv. **вѣсовѣи* ‘velnių, debliškasis’: **вѣсовѣи* > *вѣ совѣи* > *совѣи вѣ*. Taigi būdv. šaknies pirmas skiemuo perskaitytas ir suprastas kaip veiksm. ‘būti’ aoristas, o likusi būdv. dalis – kaip vardas.
3. 1262 m. chronografe savybinio būdvardžio *вѣсовѣи* nerasta, tačiau tik čia yra paliudytas labai retas derivatas – daiktavardis kilmininkas *вѣсовѣа* (*ном.* **вѣсовѣне* ‘debliškumas’): *то оубѣ въ ѣллинѣхъ соуши оучениіе. ѣ блѣдѣство злѣго вѣсовѣа ѣсть глѣю. ѡѣи же ѣхъ многыа бѣгы нарекоша* (*ACh* 30v9–12) „Tad tai yra pas graikus esantis mokymas ir pikto debliškumo melas, sakau, šie gi daugelį jų dievais vadino“.
4. Sovijaus vardo atsiradimo tendenciją gražiai iliustruoja Zabelino chronografo nuorašas, kur aptarta forma *вѣсовѣа* buvo „dėsningai“ suskaidyta į dvi dalis: *то ѡѣо въ ѣллинѣхъ соуши ѡчениіе. ѣ блѣдѣство злѣго вѣ. совѣя ѣсть. глѣю, ѡѣи же ѣ многыа бѣгы нарекоша* (*Zab* 282r11-14).
5. Elementų transponavimas *вѣ совѣи* > *совѣи вѣ* sukėlė pageidautiną semantikos kaitą. Pagal chronografe plačiai paliudytą Euhemero sampratą antruoju atveju yra akcentuojama žmogiškoji veikėjo prigimtis, o ne šiaip teigiama, kad kažkada buvo kažkoks Sovijus: „buvo Sovijus žmogus“ > „Sovijus buvo žmogus“.
6. Pirmame 18-to skyriaus sakinyje (*Совѣи вѣ члкъ*) figūruojantis „vardas“ yra glaustai susijęs su skyriaus pavadinimu **сказъ же поганѣскон прелести сице. ѣже совѣа бѣомъ нарицаѣо* „Sakmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina“. Atkarpa **сказъ же поганѣскон прелести сице. ѣже совѣа бѣомъ нарицаѣо Совѣи вѣ члкъ* „Sakmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina, [o/bet/nors] Sovijus buvo žmogus“ sudaro reguliarių silogizmą: Sovijų vadina dievu – Sovijus buvo žmogus → žmogų vadina dievu.

SOLVITA POŠEIKO

Rēzeknes Augstskola
solvita.poseiko@gmail.com

Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformācija 20. gs. 20.–30. g. presē un lingvistiskajā ainavā

Daugavpils 20. gs. 20.–30. gados bija brīvās Latvijas Republikas sastāvā un to raksturoja latvieši kā majoritāte, kultūras dzīves uzplaukums, tirdzniecības un nelielu rūpniecības un amatniecības uzņēmumu pieaugums.

Pilsētu publiskajā telpā redzamās izkārtnes ar dažāda veida rakstveida ziņojumiem (t. sk. nosaukuma zīmēm ar ergonīmiem ‘īpašvārdiem, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību: organizāciju, uzņēmumu, iestādi u.tml.’ (Skujiņa 2007: 109)), kas ir izvietoti pie iestādēm un uzņēmumiem, veido vispirms atsevišķās iestādes un uzņēmuma “ārtelpas reklāminformāciju” (Bušs 2013: 51), tad pilsētas lingvistisko ainavu, kas ataino valodas situācijas tendences un sniedz ziņas par sociālo un kultūras dzīvi noteiktā laiktelpā (Lazdiņa, Pošeiko, Marten 2013). Savukārt preses izdevumos ievietotās afixas, sludinājumi un reklāmas ataino ne tikai noteiktu valodu lietojumu un dialoga veidošanas paņēmienus ar lasītāju (resp., esošo vai potenciālo klientu), bet arī ekstralingvistiskus datus par iestādi un uzņēmumu, lingvistisko ainavu kopumā: iestāžu un uzņēmumu atrašanās vietu (t. sk. informāciju par pārcelšanos uz citu ēku, kas būtiska diahroniskās lingvistiskās ainavas izpētē) un nosaukumu, dibināšanas gadu, telefona numuru, darbības jomas un piedāvājuma raksturojumu, ziņas par īpašnieku un darbiniekiem u. tml.

Referātā tiks aplūkoti divi laikraksti (“Latgales Ziņas” un “Latgales Vēstnesis”), Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvā, Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā datu bāzē “Zudusī Latvija” un kolekcionāru tīmekļa forumos esošās fotogrāfijas ar redzamām iestāžu un uzņēmumu valodas zīmēm. Referāta mērķis ir raksturot Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformāciju, īpašu uzmanību pievēršot onīmu (antroponīmu, urbanonīmu, ergonīmu) lietojumam, izveides īpatnībām un funkcionalitātei dažāda veida tekstos. Tāpat referātā tiks aktualizēti divi jautājumi – ar kādiem lingvistiskiem un paralingvistiskiem līdzekļiem ir veidota reklāminformācija 20. gs. sākumā un ko tā atklāj par konkrēto iestādi vai uzņēmumu, vietējo iedzīvotāju sabiedrisko dzīvi, uzskatiem un vērtībām?

Literatūra

Bušs, O. (2013). Īpašvārdi ekonomikā: dažas izpētes iespējas pasaulē un Latvijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. 17 (1). Liepāja: LiePA. 50.–55.

Lazdiņa, S., Pošeiko, S., Marten, H.F. (2013). Baltijas valstu lingvis-

tiskā ainava: dati, rezultāti, nākotnes pētījumu perspektīvas. *Via Latgalica V*, Rēzekne, 37–49.

Skujiņa V. (vad., 2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

ALMA RAGAUSKAITĒ

Lietuvių kalbos institutas
almarag72@gmail.com**Joniškiečių moterų asmenvardžiai senojoje
Joniškio parapijos 1599–1621 metų krikšto metrikų knygoje**

Vieni svarbiausių lietuvių istorinės antroponimijos šaltinių yra bažnytinių metrikų knygos. Iš jų išsiskiria ypač vertinga, šiuo metu žinoma seniausia Lietuvoje, Joniškio 1599–1621 metų krikšto registracijos knyga.

Iš šios chronologiniu aspektu unikalios knygos, rašytos lotynų ir lenkų kalbomis, buvo surinkti Joniškio gyventojų moterų 123 dvinariai įvardijimai. Šie įvardijimai ir yra tyrimo objektas.

Tiriant XVI–XVII amžių joniškiečių antroponimų slavinimo ypatumus, jau buvo atkreiptas dėmesys į lietuviškų priesagų funkcionavimą moterų asmenvardžiuose (Ragauskaitė: 2004: 8–10; 2005: 66–67; 2014: 14–15). Tuo tarpu XVI amžiaus lietuvių moterų istorinės antroponimijos (kilmingųjų luomų ir daugiausia valstiečių) ligšioliniai tyrimai liudija tik pavienius lietuviškų asmenvardžių vartojimo atvejus (Maciejauskienė 1991: 256).

Šio pranešimo tikslas – nurodžius produktyviausias 1599–1621 metų joniškiečių moterų antroponimų priesagas, nustatyti tokio tipo asmenvardžių atsiradimo polinkius (iš sutuoktinio, tėvo pavardės ar jos funkcijas atliekančio asmenvardžio ir iš sutuoktinio vardo) ir aptarti moterų asmenvardžių su lietuviškais darybos elementais paplitimą kitų to meto Magdeburgo teisę turėjusių miestų (Kauno ir Kėdainių) vardynuose.

XVI–XVII amžių Joniškio vardyne dar būta moterų antroponimų su lietuviškomis priesagomis *-aičia*, *-yčia*, *-ienė*, *-ūčia*, *-uičia*. 33 (tai sudaro ~27% visų dvinarių įvardijimų antrųjų antroponimų) moterų asmenvardžiai užrašyti būtent su šiomis lietuviškomis priesagomis, o 90 (~73%) – su slaviškomis priesagomis *-ova*, *-ovna*, *-sk-*. Dėmesį patraukia tai, kad lietuviškų priesagų užfiksuota ir Joniškio parapijos kaimuose gyvenusių valstiečių moterų asmenvardžiuose.

XVI–XVII šimtmečių joniškiečių moterų asmenvardžių lietuviškų priesagų nomenklatūra – tai ne pavienis, tik 1599–1621 metų Joniškio krikšto metrikų knygoje pastebėtas reiškinys. Šių antroponimų analizės duomenys buvo palyginti su XVI–XVII amžių Kauno aktų knygų ir XVII amžiaus Kėdainių miesto rankraščių asmenvardžių darybos analizės išvadomis. Pastebėta, kad tuo metu Kauno ir Kėdainių miestų vardynuose taip pat dar būta moterų asmenvardžių su lietuviškomis priesagomis.

Lietuvos miestiečių (moterų) istorinių antroponimų tyrimus būtina tęsti toliau. Tik šie būsiami tyrimai galėtų papildyti ir išsamiai pagrįsti išdėstytus teiginius.

Literatūra

Maciejauskienė V. 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas.
Ragauskaitė A. 2004: XVI–XVII a. joniškiečių asmenvardžiai. – *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*, Šiauliai, Ryga: Liucilijus, 8–18.

Ragauskaitė A. 2005: *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Ragauskaitė A. 2014: Kauno moterų asmenvardžiai XVI–XVII a. lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. – *Kauno istorijos metraštis* 14, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: „Versus aureus“, 7–17.

SANDA RAPA

LU Latviešu valodas institūts
sanda.rapa@inbox.lv

Latviešu toponīmiskās sintagmas

Lai gan sintakses kā valodniecības nozares aizsākumi meklējami senākā pagātnē nekā pirmo zinātnisko onomastisko pētījumu rašanās, teikuma uzbūves pētnieku uzmanība onomastiskajiem vārdu savienojumiem pievērsusies reti – ne velti šis starpnozaru izpētes lauks valodniecībā tiek dēvēts par «pelēko zonu». Iespējams, ka šādas situācijas pamatā ir minimālo sintaktisko sakaru esamības meklējumi jeb sintakses pētnieku pārdomas par minimālo sintaktisko vienību un tās robežām, taču onomastiskajiem vārdu savienojumiem pilnībā piemīt sintaktiskas vienības pazīmes (toponīmiskam vārdu savienojumam ir lineāra secība, tam ir kodols, vienots fonētisks komplekss, tam piemīt valence, tas informē un satur konkrētu informāciju).

Referātā aplūkoti salikti toponīmi – toponīmiskas vārdkopas un prepozicionāli nosaukumi, kas veido aptuveni trešo daļu latviešu vietvārdu. Visi saliktie toponīmi veido endocentriskas substantīva grupas, un lielākajai daļai no tām frāzes kodols ir ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds. Kopumā novērojami septiņi toponīmisko konstrukciju sintaktiskie pamatmodeļi: substantīva, adjektīva, prepozīcijas, numerāļa, norādāmā vietniekvārda, interjekcijas konstrukcijas un koordinatīvās jeb junktīva konstrukcijas.

Visbiežāk sastopams pirmais modelis (89%), kurā atkarīgais komponents ir substantīvs ar ģenitīva vai – daudz retāk – datīva galotni. Lielākā daļa no šādiem toponīmiem ietver piederības jeb posesīvo ģenitīvu, taču daži no tiem glabā arī locījumus, kas latviešu kopvalodā zuduši vai netiek lietoti – tāds ir, piemēram, no lībiešu valodas aizgūtais piederības datīvs un tikai vietvārdos sastopamais salīdzinājuma jeb toponīmiskais ģenitīvs.

Otrs biežāk sastopamais modelis (10%) ir atributīvas konstrukcijas, kurās atkarīgais komponents ir adjektīvs jeb modificētājs. Toponīmiskos vārdu savienojumus ar īpašības vārdu raksturo tas, ka adjektīvam gandrīz vienmēr ir noteiktā galotne (īpašības vārdi ar nenoteikto galotni vietvārdos, visticamāk, ir izlokšņu īpatnība). Abiem produktīvākajiem toponīmisko konstrukciju sintaktiskajiem modeļiem ir līdzīgas sintaktiskās pazīmes – tos raksturo unilaterāla (vienpusēja) atkarība un endocentriskums.

Konstrukciju ar numerāli, pronomenu, interjekciju un prepozīciju ir ļoti maz – tās veido tikai 1% no visām toponīmiskām vārdkopām, taču ļauj spriest par nosaukumu veidošanas daudzveidību un ļauj paraudzīties uz vietvārdu rašanās aizsākumiem – tā, piemēram, prepozicionālās toponīmiskās konstrukcijas onomastikā tiek uzskatītas par vissenāko vietvārda rašanās modeli, kas rāda vietas nosaukuma veidošanu no apraksta. Latviešu toponīmijā šādas konstrukcijas ir nestabilas – tās tiecas pielāgoties vairākus toponīmisko konstrukciju, pārtopot par salikteni vai transformējoties lokāmā nosaukumā.

Aplūkotie saliktu vietvārdu sintaktiskie modeļi atspoguļo ļoti daudzveidīgus sintaktisko sakaru veidus, taču toponīmijā bez šiem pamatmodeļiem pastāv arī dažādas to kombinācijas un transformācijas – nereti toponīmiskajās konstrukcijās iesaistīti vēl citi papildu elementi, kas toponīmam ļauj izaukt līdz apjomīgas un sarežģītas sintaktiskās konstrukcijas paraugam.

ANITRA ROZE

LU Latviešu valodas institūts
anitraroze@inbox.lv

Ko stāsta frizētavu nosaukumi Latvijā?

Referātā galvenā uzmanība pievērsta frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem Latvijā – gan to onomastiskajai, gan nomenklatūras daļai, kā arī nosaukumu iespējamai motivācijai, mēģinot noteikt, kādi kritēriji raksturīgi tieši šīs ergonīmu grupas nosaukumiem un kuri no tiem ir vispopulārākie un izplatītākie.

Pētījuma veikšanai apkopoti 806 interneta biznesa katalogā www.1188.lv un 1127 interneta uzņēmumu katalogā www.zl.lv atrodamie Latvijas frizētavu un skaistumkopšanas salonu onomastiskie un nomenklatūriskie nosaukumi, kā arī atsevišķi autores pašas fiksētie nosaukumi.

Konstatētie skaistumkopšanas salonu un frizētavu onomastiskie nosaukumi iedalīti trīs lielākās grupās – latviešu valodā veidotie nosaukumi, angļu valodā veidotie nosaukumi un pseidosvešvalodā veidotie nosaukumi. Katra no grupām sīkāk iedalīta apakšgrupās. Atsevišķi īsi aplūkota arī nosaukumu nomenklatūriskā daļa.

Starp latviešu valodā veidotajiem onomastiskajiem frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem ir: 1) nosaukumi, kas tieši nosauc uzņēmuma darbības virzienu jeb pamatfunkcijas motivētie nosaukumi (būdami vismaz daļēji onomastiski no semantiskā viedokļa tie vienlaikus ir arī nomenklatūriski, piem., *Frizieru pakalpojumi*), 2) nosaukumi, kuri atrodas starpposmā starp onomastiskajiem un nomenklatūriskajiem, bet arī nepārprotami norāda uzņēmuma darbības virzienu, piem., *Matu meistari*, 3) onomastiskie nosaukumi, kuri daļēji atspoguļo uzņēmuma darbības virzienu, piem., *Bize, Karē*, 4) nosaukumi, kurus veido īpašvārds (antroponīms, toponīms), 5) nosaukumi, kurus veido pozitīvas semantikas vārdi, 6) ar uzņēmuma darbības profilu nesaistīti nosaukumi, kuru motivācija ir neskaidra, 7) nosaukumi, kurus veido pseidovārdi, 8) nosaukumi ar reāli eksistējošam vārdam vai pseidovārdam pievienotu burtu vai skaitli, 9) abreviatūrnosaukumi, 10) latviešu literārās valodas pareizrakstības un/ vai gramatikas normām neatbilstošie nosaukumi, 11) neparastie jeb radošie nosaukumi, 12) nosaukumi, kuriem nav nekāda sakara ar uzņēmuma darbības profilu.

Savukārt starp angļu valodā veidotajiem onomastiskajiem frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem ir: 1) nosaukumi, kuri vairāk vai mazāk tieši atspoguļo uzņēmuma darbības virzienu, 2) nosaukumi, kurus veido īpašvārds (personvārds vai vietas nosaukums) un 3) nosaukumi ar neskaidru funkciju.

Atsevišķu grupu veido pseidosvešvalodā veidotie onomastiskie frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumi, resp., nosaukumi, kas rakstīti it kā angļu vai franču valodā, bet oriģinālvalodas rakstības vietā redzams atveidojums pēc izrunas vai kļūdaina rakstība.

Skaistumkopšanas salonu un frizētavu nosaukumu nomenklatūrisko daļu veido gan emocionāli neitrāli vārdi, gan vārdi, kuriem noteiktā kontekstā raksturīga zināma konotācija un kuros izpaužas īpašnieku radošums.

Kopumā secināms, ka frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumi Latvijā veido lingvistiski diezgan raibu ainu, tomēr ļoti izteiktas dominances nav nevienā no aplūkotajām nosaukumu grupām. Ja, piemēram, salīdzinot ar Vācijas frizētavu nosaukumiem, Latvijas frizētavu nosaukumos tikpat kā nav sastopamas vārdu spēles, to jo bagātīgi kompensējusi uzņēmumu īpašnieku asociatīvā fantāzija.

CHRISTIANE SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas
christiane.schiller@staff.hu-berlin.de

Iš baltiškų dvikamienių asmenvardžių ir jų trumpinių kilusios pavardės Vokietijoje. Jų pateikimas internetiniame Vokietijos pavardžių žodyne DFD

Iš baltiškų dvikamienių asmenvardžių kilusios pavardės turi būti laikomos seniausiu lietuviškos kilmės vokiečių pavardžių sluoksniu. XVI amžiaus antroje pusėje prasidėjęs vardų davimo perversmas ir smarkėjantis baltiškų dvikamienių vardų išstūmimas duodant krikščioniškus hebrajiškos, graikiškos resp. lotyniškos kilmės vardus, paliudytas 1540 metų dokumentuose apie turkų mokesčius Prūsijos Kunigaikštystėje, gali būti laikomas šių pavardžių formavimosi *terminus antequem*. Pranešime klasifikuojami XVI amžiaus šaltiniuose identifikuoti dvikamieniai asmenvardžiai, analizuojamas iš jų padarytų patronimų virtimas pavardėmis – perdavimas pagal tradiciją ir adaptavimas pagal vokiečių kalbos sistemą. Remiantis tiek kalbų lyginimu, tiek istorinių ir kartografinių metodų taikymu, nustatomos ribos tarp šių pavardžių ir iš atitinkamų dvikamienių senųjų prūsiškų asmenvardžių bei jų trumpinių kilusių pavardžių.

VESLAVA SIDARAVIČIENĖ

Vilniaus universitetas
veslava.racickaja@gmail.com

Neoficialiųjų Vilniaus miesto ergonimų darybos polinkiai

Šio pranešimo tikslas – supažindinti su neoficialiųjų Vilniaus miesto ergonimų daryba bei išryškinti pagrindinius darybos polinkius neoficialiųjų Vilniaus miesto urbanonimų darybos kontekste. Terminu *ergonimas* yra įvardinami įmonių, institucijų, švietimo įstaigų, bendrovių, partijų, sąjungų ir kitų žmones suburiančių vietų pavadinimai (Podolskaja 1988, 151; SO 2003, 388). Tačiau termino vartoseną onomastikos literatūroje nėra nusi-stovėjusi. Įvardinant nurodytus objektų pavadinimus taip pat yra vartojamas *chrematonimo* sąvoka, kuri gali būti suprantama siaurąja ir plačiąja prasme. Siaurąja prasme *chrematonimai* – tai produktų pavadinimai (Levandovskis 1992, 21; SO 2003, 383), plačiąja prasme – produktų, taip pat įmonių ir kitų žmones suburiančių vietų pavadinimai (SO 2003, 383). Tačiau Kosylius (1993) pastebi, kad parduotuvių, įmonių, įstaigų ir kiti šio tipo objektų pavadinimai nesusiję su termino *chrematonimas* reikšme. Jis siūlo juos vadinti *mikrotoponimais* arba *netikraisiais chrematonimais*. Šiame pranešime, atsižvelgiant į terminų reikšmes, vartojamas *ergonimas*, kuriuo apibūdinami prekybos centrų, parduotuvių, kavinių, picerijų, barų, klubų, užėigų, įmonių, įstaigų pavadinimai.

Pagrindinis tyrimo objektas – Vilniaus prekybos centrų, parduotuvių, kavinių, picerijų, barų, klubų, užėigų pavadinimai, vartojami jaunimo kalboje. Šiame pranešime atsiribojama nuo įmonių, įstaigų pavadinimų dėl jų specifikos – šios vietos yra oficialios, todėl jų vardai retai vartojami jaunimo kalboje, mažiau varijuoja. Darbo medžiaga rinkta anketavimo būdu, tikslinė apklausos grupė – jaunimas nuo 16 iki 25 m.

Nustatyta, kad pagrindiniai Vilniaus miesto ergonimų sudarymo būdai **trumpinimas**, pvz., *Akr-as* < prekybos centras *Akropolis*; **sufiksacija**, pvz., *Panoram-kė* < prekybos centras *Panorama*; **metaforizacija**, pvz., *Variok-as* < baras *Alaus namai*; **adaptacija**, pvz., *Kaif-as* < kavinė *Caif Café*; **žodžių žaismas**, pvz., *Oirop-a* < prekybos centras *Europa*; **dūryba**, pvz., *Alu-nam-is* < baras *Alaus namai*; **vertimas**, pvz., *Paparac-iai* < klubas *Paparazzi* ir kt. Šie darybiniai modeliai taip pat būdingi neoficialiesiems Vilniaus miesto urbanonimams, pvz., *Fab-ai* < mikrorajonas *Fabijoniškės* (trumpinimas), *Tabor-as* < mikrorajonas *Kirtimai* (metaforizacija), *Dail-ioškė* < Lietuvos dailės akademija (sufiksacija, elipsė) ir kt. Tai liudytų apie kai kurių darybos būdų dominavimą kitų atžvilgiu ir jų universalumą.

Literatūros sąrašas

Kosyl Czesław 1993, *Chrematonimy, Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław, p. 439–444.

Lewandowski Andrzej 1992, *Współczesne polskie nazwy firmowe*, Zielona Góra.

Podolskaja Natalija Vladimirovna – Подольская Наталья Вла-

димировна 1988, *Словарь русской ономастической терминологии*. М.: Наука, 189 p.

SO – *Słowiańska onomastyka*. Encyklopedia, t. II, 2003, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa – Kraków.

DAIVA SINKEVIČIŪTĒ

Vilniaus universitetas
daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt

XV amžiaus lietuviškos kilmės vardai

Pranešime bus aptariami Lietuvos Metrikoje fiksuoti XV a. lietuviškos kilmės vardai – dvikamieniai asmenvardžiai, jų trumpiniai ir apeliatyviniai asmenvardžiai. Atsižvelgus į surinktą ir kitų tyrėjų publikuotą medžiagą bus pristatyta atskirų vardų kilmė, ryškinamos problemos, susijusios su jų užrašymu, pateikti dabartiniame lietuvių vardyne neišlikę asmenvardžių kamienai. Pranešime taip pat bus svarstomas klausimas, kaip skiriasi XV a. lietuviškos kilmės asmenvardžiai, užfiksuoti vienanariuose įvardijimuose, nuo kelianariuose XV a. įvardijimuose esančių pirmųjų asmenvardžių, kurie yra lietuviškos kilmės vardai.

DALIA SVIDERSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
daliasviderskiene@gmail.com

Dėl Marijampolės apskrities vietovardžių analizės pragmatikos aspektu

Arealinės toponimikos studijose, greta vietų vardų darybos, semantikos ir kitų specifinių ypatybių, galėtų būti nustatyta ir daugiau bendrųjų lingvistinių – pragmatikos sričiai priskirtinų dalykų. Taip būtų išsaugotas kompleksinis kelias aspektis tyrimų aktualumas, padėsiantis suprasti etninių sričių atstovų aksiologinę sistemą, atskleidžiančią vertybes, pasaulėvaizdį ir jų mentalitetą.

Siekiant išaiškinti pragmatinį komponentą vietų vardų semantikoje ir nustatyti, kaip jis (pa)veikia vietos vardo reikšmę, neišleistina iš akių topoobjekto įvardijimo situacijos svarba, kurioje akcentuotina adresanto (įvardytojo) intencija bei jo ir adresato santykiai.

Tiriamoji medžiaga – Marijampolės apskrities vietovardžiai, tarpukariu užrašyti iš gyvosios kalbos. Siekiant užsibrėžto tikslo, buvo keliami šie uždaviniai: tarpukario medžiagoje rasti vietų vardų pavyzdžių, kurių pamatas 1) emocinio vertinimo požymį savo reikšmėje turintis žodis, 2) konotuotas veiksmažodis ar ištiktukas, 3) etnokultūrinį konotacinį komponentą savo reikšmėje turintis žodis, ir juos aptarti.

Pirmiausiai vietovardžiai buvo vertinami darybos aspektu taikant vandenvardžių klasei tirti Aleksandro Vanago sudarytą struktūrinį-gramatinį analizės metodą (dėl jo žr. Vanagas 1970: 21–27). Šiuo būdu išsiaiškinus vietų vardų pamatinius žodžius bei jų morfologinį statusą, toliau buvo dirbama su „Lietuvių kalbos žodynu“ (2013). Konotaciniai pamatinių žodžių skirtumai paaiškėjo iš žodyne pateikiamų santrumpų (malon., menk., vlg. ir kt.) bei komponentinės šių žodžių analizės. Be to, buvo gilinamasi į vietovardžių pateikėjų komentarus tarpukario anketoje. Pastarieji padėjo išryškinti aktualiąją žodžių, su kuriais siejami vietų vardai, reikšmę. Gebėjimas suprasti kito kalbėtojo ketinamą perduoti reikšmę ir yra vadinama pragmatine kompetencija (plg. Ryvitytė 2011: 9).

Iš atlikto tyrimo paaiškėjo, kad verbalinį poveikį daro vietų vardai, kuriais apeliuojama į adresatą. Tam tikrų leksinių savybių pasirinkimas – ar vardo pamatas yra emotyvas, ar ekspresyvas – tai ir nulemia topoobjekto įvardijimo intenciją. Kaip žinia, emotyvai veikia adresato jausmus, ekspresyvai – vaizduotę (plg. Jakaitienė 2010: 164).

Pragmatiniu aspektu buvo vertinami ir žemėvardžių (*Storkojinė, Žvairynė* ir kt., padarytų iš pravardinės kilmės asmenvardžių) pamatiniai žodžiai. Daugelis iš jų padaryti pagal tam tikrą veiksmažodinę ypatybę – veiksmą, veiklos pobūdį (*Rioglys, Šlūbis, Tupikas* ir kt.) ar būseną (*Verksnys*) iš veiksmažodžių, kurių reikšmė 'prastai, neaiškiai kalbėti' (*miksėti, veksėti*), 'lėtai, šlubuojant, nerangiai, judėti' (*rioglinti, šlubuoti, tupinėti*).

Pastebėta, kad dalis vietų vardų gyvojoje kalboje varijuoja, tokiu būdu visapusiškiau išreikšdami tiek denotatinį, tiek konotacinį savo semantikos turinį. Varijuojančios žemėvardžių lytys *Abromynė* || *Žydynė, Šeldekšnynas* || *Vėlniaraitis* ir kt. parodė, kad jų koegzistavimas gyvojoje kalboje leidžia tiriamojo ploto bendruomenei geriau suvokti vietovardžių reikšmes, lydimas emocinio, stereotipinio, asociacinio vertinimo, bei dalintis šiomis kompetencijomis tarpusavyje.

Tarpukario medžiaga leido prisiminti ir kai kuriuos vietovardžius, kurių pamatiniai žodžiai, drauge su išnykusiomis realijomis bei jas lydinčiomis kultūrinėmis konotacijomis, jau pasitraukę iš aktyviosios vartosenos.

Marijampolės apskrities vietovardžių inventorizacija pragmatiniu aspektu pradėta. Čia išdėstyti pastebėjimai yra būtina prielaida išsamesniems toponimijos tyrimams iš aptartos perspektyvos.

Literatūra ir šaltiniai

1. Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002), redaktorių kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, Z. Šimėnaitė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, elektroninis variantas (antras elektroninis leidimas), Lietuvių kalbos institutas, 2013.
2. Jakaitienė, E. (2010). Leksikologija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. Ryvitytė, B. (2011). Lingvistinės pragmatikos įvadas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Vanagas, A. (1970). Lietuvos TSR hidronimų daryba, Vilnius: Mintis.

SERGEJUS TEMČINAS

Lietuvių kalbos institutas
sergejus.temcinas@flf.vu.lt

Rytų baltų Vokietijos pavadinimo kilmė

Rytų baltų (lietuvių ir latvių) kalbose esančio Vokietijos ir vokiečių pavadinimo kilmė iki šiol nėra išaiškinta. Pranešime bus pateikta šio pavadinimo variantų apžvalga, nustatyta jų santykinė chronologija, leidžianti išaiškinti seniausias formas, ir pasiūlyta šio pavadinimo etimologija, siejanti jo seniausias lytis su Žemutinės Saksonijos žemės Getingeno rajone esančiu oikonimu Waake. Ši nuo XI a. žinoma gyvenvietė, suvaidinusi svarbų vaidmenį Getingeno miesto istorijoje, bus davusi pradžią rytų baltų Vokietijos ir vokiečių tautos pavadinimui dar prieš šios šalies rytuose gyvenusių periferinių vakarų slavų genčių suvokietėjimą, kai būtent šios gyvenvietės apylinkės buvo arčiausiai rytų baltų esantis vokiečių regionas, kurio pavadinimas, pagal plačiai paplitusi modelį, ir buvo apibendrintas visai šaliai ir jos tautai. Vėliau įvykusi periferinių vakarų slavų genčių savaiminė germanizacija iš esmės pakeitė Vokietijos rytuose esančių žemių kalbinę situaciją, o tai gerokai apsunkino rytų baltų kalbų Vokietijos pavadinimo kilmės paiešką.

INESE ZUĢICKA

Daugavpils Universitāte
inese.zugicka@du.lv

Ieskats Riebiņu novada Galēnu pagasta antroponīmiskajā sistēmā

Atslēgas vārdi: *Galēnu pagasts, antroponīmi, priekšvārdu došanas motivācija, iesauku rašanās un attīstība.*

Latviešu antroponīmikā 20. gs. beigās – 21. gs. sākumā līdzās tradicionālajiem oficiālajiem personvārdiem vērojamas jaunas tendences priekšvārdu došanā jaundzimušajiem, kā arī dažāda vecuma iedzīvotāju neoficiālo antroponīmu, it īpaši iesauku, attīstībā. Referāta mērķis ir analizēt šīs tendences Riebiņu novada Galēnu pagastā (Latvija).

Galēnu pagasts ir viens no lielākajiem Riebiņu novada administratīvajā teritorijā tā ziemeļaustrumos Maltas upes kreisajā krastā. Riebiņu novadā iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir neviendabīgs: 67,5% latviešu, 28,9% krievu un 3,6% citas tautības (baltkrievi, poļi u.c.). Tomēr ikdienā cilvēki lielākoties runā augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs, kuru fonētiskās, leksiskās un morfoloģiskās īpatnības atspoguļojas arī personvārdu sistēmā. Pētot personvārdu attīstību un izvēles tendences, var izsekot noteiktas vietas iedzīvotāju prioritātēm, vērtībām, notikumiem. Tas pamudināja Galēnu pagastā veikt padziļinātu priekšvārdu un iesauku izpēti, tādējādi noskaidrojot dažādu paaudžu antroponīmu lietojumu un viedokli par personvārdiem kopumā. Materiāla izziņai un apkopošanai tika izmantotas anketas, iedzīvotāju reģistrs, kā arī veiktas mutiskas aptaujas. Kopumā analizētas 298 vienības: 100 priekšvārdi un 198 iesaukas.

Priekšvārdu izvēles motivācija ir daudzveidīga. Lielā mērā to izvēli ietekmējušas ne tikai reģiona reliģijas un kultūras īpatnības, bet arī tendence sekot modei, pieņemt jaunus izaicinājumus vai arī "atdzīvināt" mūsdienās reti lietotus antroponīmus, piem., *Osvālds, Izidors, Edijs, Gusts*.

Paralēli oficiālajiem personvārdiem ikdienas komunikācijā tiek lietoti arī neoficiālie – visbiežāk iesaukas. Tās ir neatņemamas Galēnu pagasta iedzīvotāju ikdienas komunikācijas sastāvdaļa. To motivatīvā semantika ir daudzveidīga, piem., akcentēts ārējais izskats (*Buobys ūksts, Bekons, Vāvere*), raksturs/ uzvedība (*Glīmezs, Kačs*), notikums (*Ogurči, Myužeigais skaistums*), valoda (*Batareikins, Paklau dzirdi*) u. c. Laika gaitā ikdienas komunikācijā iesauka mēdz aizstāt oficiālo personvārdu, kuru iedzīvotāji vairs neidentificē ar konkrēto personu, piem., iesaukas *Monika* (oficiālais priekšvārds *Pēteris*), *Miljons* (oficiālais priekšvārds *Jānis*).

AUŠRA ŽEMIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
ausra.zemiene@vgtu.lt

Dėl Mažosios Lietuvos asmenvardžių kilmės (XVIII–XIX a.)

Šiais intensyvios globalizacijos laikais yra gyvybiškai svarbu puoselėti tautinį savitumą, todėl tyrėjai gręžiasi į senuosiuose raštuose išlikusius kalbos paminklus. Kadangi didžioji dalis Mažosios Lietuvos vardyno šaltinių dėl Antrojo pasaulinio karo įvykių buvo išvežti į Vokietijos archyvus, šio regiono (kitaip – Rytų Prūsijos) onimų (asmenvardžiams ir vietovardžiams) tyrimo rezultatai anksčiau daugiausia buvo skelbiami vokiečių tyrėjų darbuose (Trautmann 1925; Kenkel 1971; Krause 2007 ir kt.). Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę situacija pasikeitė iš esmės – Vokietijos archyvų šaltiniai tapo pasiekiami ir Lietuvos mokslininkams. Vis dėlto ligi šiol jų paskelbti tyrimai daugiau grindžiami Ordino ir Rytprusių foliantų, saugomų Berlyno slaptajame valstybiniame archyve Preussischer Kulturbesitz, empirine medžiaga. Daugiau nuveikta tiriant ir skelbiant vietovardžių tyrimų rezultatus (Blažienė 2000, 2005, 2010 ir kt.; Deltuvienė 2000, 2001, 2002, 2006, 2011, 2012 ir kt.), tačiau jau tiriami ir minėtų foliantų šaltiniuose esantys istoriniai Mažosios Lietuvos asmenvardžiai (Urbonavičiūtė 2005, 2011). Pažymėtina, kad nors vardyno tyrimui yra svarbus kiekvienas onimas (nesvarbu, ar jis būtų užfiksuotas rankraštiniuose, ar spausdintiniuose šaltiniuose), patikimiausia vardyno medžiaga visgi randama rankraštiniuose šaltiniuose (Blažienė 2010: 18), o tokių (bažnytinės krikšto, santuokų registravimo ir kt. knygos) daugiausia saugoma kitame Berlyno archyve – Evangelisches Zentralarchiv. Minėto archyvo šaltiniuose esančių duomenų pagrindu išsamiau tirtos tik XVIII–XIX a. Ragainės apskrities lietuvininkų pavardės (Žemienė 2002).

Šio pranešimo objektas – Mažosios Lietuvos lietuviškiausios dalies (vadinamosios Lietuvos Provincijos, kurią sudarė keturios apskritys: Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Įsruties) lietuvininkų asmenvardžiai (vardai ir pavardės), užrašyti XVIII–XIX a. bažnytinėse knygoose, šiuo metu saugomose Centriname evangelikų archyve, vok. Evangelisches Zentralarchiv (toliau – EZA).

Tikslas – nustatyti tiriamo Mažosios Lietuvos arealo lietuvininkų XVIII–XIX a. populiariausius vardus ir pavardes, jų genetinės kilmės šaltinius.

Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LIT-9-8).